

HAREKET DERGİSİNDE (1966-1982) SOSYALİZM, MİLLİYETÇİLİK VE İSLAMCILIK: DEĞİŞEN VURGULAR VE ÖNCELİKLER¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 12, Sayı 24, 2021
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 16.09.2021 Yayıma Kabul Tarihi: 29.10.2021

Halil AKKURT
Dr. Öğr. Üyesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ağrı, Türkiye
halil.akkurt@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-6537-2839

ÖZ Kurucusunun Nurettin Topçu olduğu Hareket dergisi, 1939 yılından 1982 yılına kadar yedi farklı dönemde yayımlanmıştır. Son üç döneminde (1966-1982) Türkiye'nin siyasal ve toplumsal devingenlik içinde olduğu, İslam coğrafyasında ve dünyada önemli siyasal gelişmelerin yaşandığı bir tarihsel sürece eşlik etmiştir. Bu da bir toplum düzeni tahayyülü eden derginin çeşitli pratiklerle sınanmasına neden olmuş ve kimi etkileşimlere girmesini sağlamıştır. Derginin toplum düzeni tahayyülünün en önemli kavramları olan sosyalizme, milliyetçiliğe, İslam'ın siyasal yansımalarına yönelik vurgularında farklılıklara yol açmıştır. Arşiv çalışmasına dayalı bu araştırma makalesinde Hareket dergisinin son üç döneminin bütün sayıları incelenmiş ve söz konusu farklılıklara odaklanılmıştır. Sonuç olarak Hareket'in ilgili dönemlerinde konjonktüre bağlı olarak üç farklı vurguyu öne çıkardığı gözlemlenmiştir: Söylem olarak önce toplumsalcılığı sonra sosyalizmi öne çıkardığı dönem; Anadolu milliyetçiliği öne çıkardığı dönem; İslam dünyasına dönük ilgisinin yoğunlaştığı dönem.

Anahtar Kelimeler: Hareket dergisi, Türk siyasal hayatı, Türkiye'de siyasi düşünce
JEL Kodu: D71, D73, D74

Alan: Siyaset Bilimi
Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2021.045

Atıfta bulunmak için: Akkurt, H. (2021). Hareket Dergisinde (1966-1982) sosyalizm, milliyetçilik ve islamcılık: değişen vurgular ve öncelikler. *KAÜİBFD*, 12(24), 1108-1137.

¹ Bu çalışma, 5-7 Mart 2020 tarihlerinde Kafkas Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi'nde sunulmuş olan "Hareket Dergisinin İslam, Milliyetçilik ve Sosyalizm Anlayışlarının Tarihsel Bir Analizi (1966-1982)" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş halidir. İlgili çalışmanın etik kurallara uygun olarak gerçekleştirildiği ve yöntemi itibarıyla etik kurul kararına ihtiyaç bulunmadığı beyan edilmiştir.

SOCIALISM, NATIONALISM, AND ISLAMISM IN THE HAREKET JOURNAL (1966-1982): CHANGING EMPHASIS AND PRIORITIES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEAS
Vol. 12, Issue 24, 2021
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 16.09.2021

Accepted Date: 29.10.2021

Halil AKKURT

Asst. Prof. Dr.

Ağrı İbrahim Çeçen University

Faculty of Economics and

Administrative Sciences,

Ağrı, Turkey

halil.akkurt@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-6537-2839

ABSTRACT

Hareket

(Movement) journal, whose founder was Nurettin Topçu, was published in seven different periods from 1939 to 1982. During its last three periods (1966-1982), political and social mobility occurred in Turkey, important political developments took place in Islamic geography and the world. This caused the journal, which imagined a social order, to be tested with various practices, to engage into some interactions. This also led to differences in the journal's emphasis on socialism, nationalism, and the political reflections of Islam, which are the most important concepts of its social order imagination. In this research article based on archival work, all issues of the last three periods of the Hareket journal were examined and focused on the differences mentioned above. As a result, it has been observed that the Hareket highlights three different stresses depending on the conjuncture in its related periods: the period when it highlights socialism first as a discourse; the period when it highlights Anatolian nationalism; the period when its interest in the Islamic world is concentrated.

Keywords: *Hareket journal, Turkish political life, political thought in Turkey*

Jel codes: *D71, D73, D74*

Scope: *Political Science*

Type: *Research*

1. GİRİŞ

Hareket, Nurettin Topçu'nun (1909-1975) kurucusu olduğu ve kendisini bir toplum düzeni inşa etmeye vakfetmiş bir dergidir. Düşün, kültür, sanat ve bilim dünyasından birçok isimden yararlanmış, birçok ismin de yetişmesine olanak tanıyan bir okul işlevi görmüştür. Yedi farklı zaman diliminde de olsa 1939'dan 1982'ye kadar varlık göstererek Cumhuriyet tarihinin uzun soluklu süreli yayınlarından birisi olmuştur.

Hareket'in Topçu'nun sağlığında yayımlanan son dönemi, beşincisidir. Bu dönem, derginin on üç yıllık bir aradan sonra 1966 yılında aylık olarak yayımlanmasıyla başlamış; Topçu'nun vefat ettiği 1975 yılında, derginin 111. sayısı ile yayınına son verilmesiyle tamamlanmıştır. Bununla birlikte Topçu'nun yanında bulunmuş olan takipçileri, kısmen düzensiz devirlerle, 1976-1977 yıllarında 4 sayı ve 1979-1982 yıllarında 25 sayı olarak dergiyi iki dönem daha yayımlamışlardır. Kadro açısından bakıldığında, bir zaman sonra yaşanan Topçu'nun eksikliğine ve yazar kadrosundaki kimi başka farklılıklara rağmen, derginin son üç dönemi daha önceki dönemlerinden farklı, bir genç kuşağın ürünü olarak görülebilir (bkz. Doğan, 2006, ss. 166-167).² Bu nedenle derginin ele alacağımız dönemleri içerisinde görülen vurgu kaymaları, onun kadrosundaki değişikliklerden ziyade kadrosunun Türkiye'nin, bölgenin ve dünyanın siyasi konjonktürü karşısındaki tutumuyla açıklanmaya çok daha müsaittir.

Hareket (1966a) beşinci serisine, aklın kullanılmasını öğretecek, ahlak nizamını ve siyasi nizamı oluşturacak, dini doğru anlamının aracı ve hürriyetin kaynağı olacak bir felsefeye ihtiyaç duyulduğunu belirterek başlamıştır. Yunus Emre ve Mehmet Akif gibi "milletini olduğu gibi anlayan ve seven münevver" kadrolar yaratacak bu felsefenin unsurlarını, içinde metotlu düşünme prensibini barındıran bir tekâmülcülük, Anadolu toplumculuğu, İslam ruhcülüğü ve toplum için nefisini feda edebilecek bir birey idealizmi olarak sıralamıştır.

Burada *Hareket*'in felsefesinin sadece bir unsurunun (toplumculuğun) sıfatı olarak karşımıza çıkan Anadolu; esasında onun ayaklarını bastığı zemin, felsefesine can veren toprak olmuştur. *Hareket* (1969a), Anadolu'nun Türkler

² Bu kuşak içerisinde başta Ezel Erverdi olmak üzere Mehmet Doğan, D. Mehmet Doğan, Muzaffer Civelek, Bekir Erdem, Mustafa Kutlu, Ercüment Konukman, Hüseyin Perviz Hatemi, Ahmet Tabakoğlu, Ali Birinci, Emin Işık, Tamer Şuer gibi isimler anılabilir. Yaşar Nuri Öztürk, Ali Bulaç, Süleyman Uludağ gibi isimler de bir dönem *Hareket*'te yazmıştır. *Hareket*'te gerçek isimlerin yanı sıra müstear isimlerin de kullanıldığı da burada belirtilmelidir. Bu çalışmada kaynak gösterilen Fevzi Namıkoğlu ve İlhan Eraydın, Ezel Erverdi'nin; Mehmet Ünverdi, Emin Işık'ın; Selim Yağmur, Mustafa Kutlu'nun; Seyfi Kemahlı, Dursun Özer'in; Asım Yenihaber, D. Mehmet Doğan'ın müstear isimdir (Birinci, 2005: 89).

tarafından fethi olan 1071 yılını bir dönüm noktası saymıştır. Bu tarihle birlikte Anadolu'da Bizans'ın "feodal düzeninin" yıkıldığını ve yerine "sınıfsız bir toplumun" kurulduğunu iddia etmiş, bu dönüşüm sürecini sahiplenmiştir (Hareket, 1973a, s. 1). Aynı süreçte Oğuzların Anadolu'da Türk milleti haline geldiğine (Konukman, 1966a, s. 7); düşünce ve hareketin, yani iman ve kahramanlığın da Anadolu'da birleştiğine inanmıştır (Kaplan, 1966a, s. 6; Işık, 1968, s. 8). Öte yandan kendisini "bu toprağın sızısı" saymış (Hareket, 1966b); zamanla ve bir biçimde geriğe hapsolmuş olan Anadolu'nun yeniden fethi için cihat çağrısında bulunmuştur (Hareket, 1966c). Fatih Sultan Mehmet'in idaresinde en mükemmel halini almış merkezîyetçi, otoriter ve totaliter (Topçu, 1966a) ama zorba değil "kerim" olan (Hareket, 1973a, s. 2; 1973b, s. 1) devletin ihyasını arzu etmiştir. Tüm bu yaklaşımını "ruhçu, milliyetçi ve toplumcu" niteliklere sahip "Anadoluculuk" kimliğinde görünür kılmıştır (Erverdi, 1968a, s. 18).

Anadoluculuğun niteliklerinin ayrıca birer siyasi düşünceye karşılık geldiği fark edilmiş olmalıdır: sosyalizm, milliyetçilik ve İslamcılık. Elbette Hareketçiler (Anadolucular) söz konusu nitelikleri siyaset bilimi yazınında yer edinmiş kategoriler olarak değerlendirmemişler ve kimliğini var eden eklektik parçalar olarak görmemişlerdir. Bu arada Topçu'nun da yerleşik siyasi düşünce akımları içerisinde bir yerde sınıflandırılmadığını, kimi düşüncelerle sentez ilişkileri olduğunu düşünenlerin bulunduğu (Perşembe, 2002, s. 93) ve kimilerince "arafta" kalmış bir aydın olarak ele alındığı (Gündoğan, 2000) hatırlatılmalıdır. Üstelik onun, bu konuda ayrı tutulacak tek eyleminin arka planına bakıldığında dahi karşılaşılabileceği üzere (Kara, 2009, s. 20; Kara, 2016, s. 14; Bora, 2017, s. 382), üst siyasetle doğrudan ilişki kurma konusunda arasına mesafe koymaya çalıştığı hususu buraya eklenmelidir (Kayalı, 2016, ss. 347-348; Eker, 2017, s. 218). Ancak Batılı anlamda siyasi yelpazenin Türkiye'de ilk defa 1960'larda ortaya çıkması Hareketçilerin üç siyasi düşüncenin gerek üst siyasetteki gerekse düşünsel düzeydeki temsilcileri karşısında kimi zaman konumlarını belirginleştirme ihtiyacı hissetmesine kimi zaman kendilerini onlarla mücadele içinde bulmasına neden olmuştur.

Hareket, ele aldığımız dönemde 1961 Anayasası'nın görece özgürlük ortamında sosyalizmin Türkiye'de bir süredir alternatif sistem olarak dillendirilmekte olduğu ve sosyalist bir Türkiye'yi hedefleyen Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) temsilcilerinin bulunduğu bir ortama doğmuştur. Gençlerin üniversite işgallerinde bulunmasına, antikapitalist gösteriler gerçekleştirmesine şahitlik etmiştir. Milliyetçiliğin bir parti isminde yer bulması (Milliyetçi Hareket Partisi), İslam'ın kimi siyasal partilere güç veren bir unsur olmasının (örneğin Adalet Partisi) yanı sıra yeni bir

siyasal partiye (Millî Nizam Partisi) ana rengini vermesi süreçlerini yaşamıştır. Gençlik hareketlerinin silahlı mücadele yoluna evirildiği bir aşamada sıkıyönetim sürecini ve 12 Mart Dönemi'ni atlattır. Bu dönemin ardından bir devlet geleneği tezi üzerinden siyaset üreten Bülent Ecevit'li Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile siyasal İslam'ı temsil eden Necmettin Erbakan'lı Millî Selamet Partisi'nin (MSP) koalisyon hükümetini görmüştür. Arada kurucusunu yitirmiş, yaşadığı bu kayba rağmen yayını sürdürmeye gayret göstermiştir. Sonrasında kurucusunun bir zamanlar ön saflarda yer aldığı komünizmle mücadelenin, kimi siyasi partileri bir cephede birleştirip iktidara taşınmasına ve başta İran İslam Devrimi olmak üzere İslam dünyasındaki önemli gelişmelere tanık olmuştur. 12 Eylül 1980'le birlikte bir darbe almış ve Darbe'den sonra yayımlanan birkaç sayının ardından yayını nihayete erdirmiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz vurgu kaymaları bu düzlemde gerçekleşmiştir.

Doğrudan *Hareket*'in 1966-1982 yılları arasındaki dönemleri üzerine odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Dergi'nin ilgili dönemleri ancak daha geniş kapsamlı bir kısım çalışmada kendisine yer bulabilmiştir. Hamza Türkmen (1994), *Hareket*'in bütün dönemlerini değerlendirmeye tabii tuttuğu yazısında söz konusu dönemlere de temas etmiş, bazen dönemin siyasal atmosferini göz ardı etmediğini hissettirmiş ama kimi genel yorumlarda bulunmanın ötesine geçmemiştir. Ali Birinci (2005), *Hareket*'in bütün dönemlerini içeren kısa yazısını daha ziyade teknik bilgilere ayırmıştır. Rümeyza Öztürk (2017) ise bir yüksek lisans tezi olarak hazırladığı çalışmasında *Hareket*'in bütün dönemlerini tematik başlıklar altında incelemiş, burada ele aldığımız dönemi de siyasal önemi haiz birkaç tarihe atıf yapmanın dışında “tarihsiz” ve siyasal gelişmelerden azade biçimde işlemiştir.

Bu araştırma makalesinde *Hareket*'in toplum düzeni tahayyülünün en önemli kavramları olan sosyalizmin, milliyetçiliğin ve İslamcılığın söylem olarak derginin son üç döneminde kendisine nasıl alan bulduğunun incelenmesi; bu kavramlara yapılan vurguların gerek siyasal gerekse derginin yayın hayatındaki akış ve kırılmalarla bağlantılı olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmanın yöntemi olarak *Hareket* dergisinin son üç döneminin bütün sayılarını barındıran İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda arşiv çalışması yapılmış ve çalışmanın temeli bu arşiv çalışmasına dayandırılmıştır.

2. SÖYLEMDE TOPLUMCULUKTAN SOSYALİZME GEÇİŞ VE SOSYALİZMDEN UZAKLAŞMA

Bu çalışmada Topçu'yu değil son üç dönemi itibarıyla *Hareket*'i merkezimize almakta ve onu bütün yazarlarıyla bir bütün olarak değerlendirmekteyiz. Bununla birlikte gerek *Hareket*'in kurucusu gerekse Hareketçilerin “Hoca”sı olması hasebiyle Topçu'nun önceki dönemlerine bakış

atmak, mevcut dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu noktada Topçu'yu ilginç kılan ve tartışma konusu yapan hususların başında onun sosyalizm düşüncesinin geldiği, bu nedenle birçok araştırmacının da ilgi alanına girdiği söylenmelidir.

Topçu'nun sosyalizminin kaynağı ve sosyalizmi ne zamandır dillendirdiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri, daha ziyade 1930'ların başında Fransa'da doktora yaparken Hitler'in nasyonal sosyalizminden etkilenmiş olduğu bilgisiyyle, Topçu'nun sahiplendiği sosyalizm anlayışını bir biçimde faşizmle ilişkilendirmiştir (Öğün, 1992, ss. 172-173; Dural, 2005, ss. 266-268; Yaşlı, 2015, s. 662). Bu faşizm ilişkilendirmesine katılmayan (Mollaer, 2007, s. 105); onun sosyalizm anlayışının kökeni olarak ondan önceki bazı yerel örnekleri gündeme getiren (2007, ss. 83-84) bir örnek de bulunmaktadır. Bu örneğin sahibi yazar, ayrıca onun, sosyalizmi, merkezî kavramlarından ilki olarak 1950'lerden itibaren vurguladığını belirtmektedir (2007, s. 32; 2008, ss. 184, 207). *Hareket* üzerine yapılan bir çalışmada derginin 1939-1949 yılları arasındaki dönemlerinde, bir istisna dışında, sosyalizmle ilgili yazıların olmadığı; 1950'lerdeki dönemde derginin sosyalizmi dolaylı olarak konu edindiği bilgisi verilmektedir (Vahapoğlu, 2006, ss. 54-56). Topçu'nun (2008, s. 33), “bir ümmet ve hukukî bir cemaat olarak hayranlığımızı çeken İslâm sosyalizmi”nden söz ettiği yerin *Komünizme Karşı Mücadele* dergisinin 1951 yılındaki bir sayısı olması her iki yazarı da haklı çıkarmaktadır. Bu bakımdan, Topçu'nun kendi sosyalizm düşüncesini bütün yazılarında işlediği ama kurguladığı düzene isim koyma işini ancak 1960'tan sonra gerçekleştirdiği iddiasını (Konukman, 1992, s. 166; Konukman, 1976, s. 69), “Topçu, kurguladığı düzene koyduğu ismi 1960'tan sonra cesur bir biçimde kullanmaya başladı” şeklinde düzeltmek daha makul görünmektedir. Bu cesurca kullanım ise birkaç yıl sonra Topçu'nun ağır bir biçimde eleştirildiği Milliyetçiler Derneği'nden kopmasına neden olmuştur (Konukman, 1992, ss. 166-167; Konukman, 2006, s. 23; Enginertan, 2006, s. 59).

Topçu, derginin daha ilk sayılarındaki bir yazısında tükenmek bilmeyen bireysel istekleri sınırlandırıcı ve insanın ruhi varlığıyla birlikte barışık yaşamasına olanak tanıyan bir toplum düzenine olan ihtiyacın zorunluluğunu vurgularken, bu düzenin adını İslam sosyalizmi olarak cümle arasına sıkıştırmıştı (1966b). Çok geçmeden sosyalizmi bir yazısının başlığına taşıyıp tek kurtuluş yolu olarak işaret etti. Ona “sefalet, işsizlik, haksızlık ve bunların hepsinin önünde bizi eğilmeye mahkûm eden kudretsizlik[...]" nedeniyle muhtaç olduğunu dile getirdi (1966c). *Hareket*'in ikinci yılını doldurduğu bir zamandaki sosyalizm üzerine sonraki yazısı, onun daha savunmacı bir pozisyonu sahiplenmek durumunda kaldığını göstermekteydi. Bu yazısında “duygusuz

gönüllerle paslı vicdanların” kendilerine yönelttiği, niçin sosyalizmi sahiplendikleri sorusunu yanıtlıyordu. Soru sahibinin parlak hayatlar yaşadığı düşünülen burjuva kesim olduğu izlenimini yaratsa da yanıtını daha çok din istismarcısı olarak tanımlanabilecek kesim üzerinden vermektedir. Önceki yazılarında, ele aldığı sosyalizmi İslam’dan ayrı düşünmediğini ortaya koymuştu ama bu sefer bunu vurguluyordu. “Bizim sosyalizmimiz İslâmın ta kendisidir” deyip sosyalizmi sahiplenme nedeninin merkezine Müslüman-Türk’ün ruhunu komünizme ve masonluğa karşı korumayı koyuyordu (1968a).

Topçu, bu yazıyı muhtemelen sosyalizmin kullanımı konusunda sağ cenahtan gelen eleştirilerin etkisiyle kaleme almıştı. Sadece komünizme karşıdır diye dinin temelini yıkmayı hedefine koymuş Yahudilerin hamiliğini yapan Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yanında olmaya, Allahsız bir İslam’a, kesinlikle karşı çıkıp kurtuluş için “Müslüman Anadolu sosyalizmine” işaret etmeyi sürdürmesi aynı savunmacı pozisyonun ürünüydü (1968b, s. 5). Komünizm karşıtlığının milliyetçi olmaya yetmeyeceğini, kendilerine milliyetçi diyenlerin bir kısmının ABD kültürüne bağlı kaldığını ve ABD parasıyla milliyetçilik yaptığını ama milliyetçiliğin sosyalizme dayanması gerektiğini söylemesi de (1968c, s. 9).

Topçu (1969a), otuzuncu yılı vesilesiyle değerlendirmede bulunurken *Hareket*’in tarihini üç safhada ele alıyordu. Topçu’ya göre ilk safhaya ahlak ve insan kavramıyla başlamışlar, “gecelele örtülü gönüllere yaklaşan günün müjdesini getirme[yi]” amaçlamışlardı. Bu hususa yeter ölçüde odaklandıklarına inandıkları yerde ikinci safhaya, Anadolu Türkünün milliyetçilik davasına geçmişlerdi. Bu dava, Türklüğün Anadolu’da ve İslam’la kendi kimliğine kavuştuğu iddiasını içermektedir. Bu iddiaya da “ilim ve hakikat diliyle karşı koyan ol[amamıştı].” Kullanılan dilden anlaşılacağı üzere üçüncü safha mevcut süreci ve sosyalizm davasını kapsamaktadır. Sosyalizmin, İslam ahlakının ve milliyetçilik idealinin zorunlu bir sonucu olduğu anlatılmaya çalışılmaktaydı. Bu çabaya karşılık verenler de bulunmaktaydı. Ancak anlatılanlara kulak vermekle birlikte sosyalizm kelimesinden hazzetmeyenler çoğunlukta idi.

Topçu’nun aynı yerde bunun dışında bir kere daha sosyalizm kelimesinin yarattığı rahatsızlığı dillendirme ihtiyacı hissetmesi, bütün eleştirilerin farkında olduğunu ama bu eleştirileri doğru bulmadığı anlamına gelmekteydi. Topçu (1970a), 1970 yılı sonlarına doğru sosyalizmi son kez bir yazısının başlığında kullanırken sosyalizme karşı düşmanlığın kaynakları üzerinde madde madde duruyordu: Servet sahipleri, her türden ağa, sözde Müslüman tüccarlar, halktan kopmuş düşünürler, sosyalizmin anarşizmle bir tutulması, Yahudi saltanatı, hak davasının intikama dönüşmesi, komünistlerin sosyalizmi maske etmiş olması ve sosyalizmin İslam’a karşı olduğunun sanılması.

Bu noktada tekrar buluşmak üzere, *Hareket*'in Topçu imzalı yazılar müstesna sosyalizmi sahiplenme konusundaki tutumuna bakılmalıdır. *Hareket* (1966a, s. 5), yukarıda değindiğimiz giriş yazısında, ihtiyacını zorunlu gördükleri felsefenin unsurlarından birisi ve “aradığı[...] cemiyyet nizamını kuracak[...]” prensip olarak sosyalizmden değil, “Anadolu toplumlucuğu”ndan söz etmekteydi. Bu noktaya ilginç kılan, *Hareket* imzalı bu yazının Topçu'nun kaleminden çıkmış olmasıdır. (Kök, 2006, ss. 124-125; Yenihaber, 1979, s. 62). Bu durumda onun kendi imzasını atmadığı giriş yazısında sosyalizmden söz etmemesine, *Hareket*'in manifestosunu kısır bir tartışmaya hapsedirmemeye gayret gösterdiği türünden ancak tartışmalı bir yorum getirilebilir. Onun öğretmen olarak lisedeki bir dersinde Mehmet Âkif Ersoy'dan “sosyalist bir şair ve düşünür” olarak söz etmesine karşın bundan kısa bir süre sonra daha geniş bir kitleye konuşurken Ersoy'u “sosyal dâva lideri” olarak tanımlaması örneği (Kök, 2006, ss. 140-141), onun kimi kaygılarla hareket ettiğini göstermekte ve bizi böyle tartışmalı bir yoruma itmektir. Ancak bunun nedeni ne olursa olsun, *Hareket*, Topçu imzalı yazılar dışında sosyalizmin kullanımı konusunda kısa bir süre ürkek davranmıştır. Dergide işsizlik, köy sorunu, şehirleşme gibi ülkenin genel sorunları dışında ilk defa sosyalizm ve İslamiyet tartışmalarıyla siyasetin güncel konularından birisini *Hareket*'in sayfalarına taşıyan Hüseyin Perviz Hatemi'nin yazılarındaki tutumu, bu ürkek tavrı yansıtmaktadır. Hatemi (1966a), on üç yazılık serisine materyalizm dışında bilimsel bir sosyalizm olamayacağı iddialarına karşı çıkarken İslam sosyalizminden değil, İslam'daki “içtimai adaletten” söz ederek başlamıştır. Yazı serisinin sonlarına doğru “İslam sosyalizmi” ifadesinin İslam'da içkin olan bir durumun vurgulanmasından öte bir şey olmayacağını ama “materyalist sızıntılardan kurtulmak için” “İslam toplumlucuğu” ifadesini kullanmanın daha faydalı olacağını belirtme ihtiyacı hissetmiştir (1967a, s. 13). Bununla birlikte Cezayirlilerin “sosyalizmi Tanrı ile birlikte kurma isteği[ne]” katıldığını söylemekten de çekinmemiştir (1967b, s. 23). *Hareket*'in (1967a) materyalist komünizme karşı İslam'ı temel alan bir sosyalizmden söz etmesi Hatemi'nin serisinden hemen sonrasına denk gelmiştir. Bu, derginin bir buçuk yıldır yayında olduğu bir zamana tekabül etmektedir. Dergi ancak ikinci yılı dolduğunda okurlarıyla gerçekleştirdiği bir ankette “İslam ruhuna bağlı milliyetçi bir Sosyalizmin Türkiye'yi selâmete ulaştıracağı fikri hakkında görüş[lerini]” sorarak terimi özgüvenle kullanmaya başlamıştır (*Hareket*, 1968b, s. 27). Ankete verilen cevapların birkaç sayı boyunca dergide yayımlanmasının ardından bir değerlendirmede bulunan Muzaffer Civelek'in (1968, s. 13), “verilen cevaplar sosyalizmin artık komünizm manasına alınmadığının anlaşılmasına başladığını göstermektedir” demesi özgüvenli tutumun doğrulamasıdır. Yine de burada bir başlangıçtan bahsedildiğine dikkat

edilmelidir. *Hareket* (1970a), 1970 ortasında Topçu'nun sergilediği savunmacı tavrı sergilemektedir. Seçtikleri yolun İslam sosyalizmi ve adını böyle koymamış olsalar da bu yolun gerçek uygulayıcılarının peygamberler olduğunu; İslam'da sosyalizm bulunmadığını öne sürenlerin yanıldığını, İslam'da bulunmayanın materyalist Marksizm olduğunu söylemektedir.

Hareket'te belli bir zamana kadar başlıklı veya başlıksız, *Hareket* imzalı veya tamamen imzasız ve genellikle bir veya iki sayfadan oluşan giriş yazıları yer almıştır. Bu yazılar çoğunlukla Topçu'nun derginin üçüncü safhası diye ifade ettiği sosyalizm davasına ilişkin genel değerlendirmeler içermiştir. Dergide ilk defa 1968 Şubat'ında ülkedeki siyasi konjonktürü somut olarak ele alan bir giriş yazısı yayımlanmıştır. Yazıda 27 Mayıs Müdahalesi sonrasında Türkiye'de sistem tartışmalarının gündeme geldiği ama tartışmaların gerek sağ gerekse sol cenahta açıklıktan ve samimiyetten uzak yürütüldüğü belirtilmektedir. Buna göre 1960-1963 yılları sağın ve solun ama özellikle sağın sosyalizm konusunda fikir beyan etmek yerine inkârcılık yolunu seçtiği bir anarşi dönemdir. 1964, solun, sosyalizmin komünizmden farkının ortaya koyamadığı ve "komünist emperyalizmi" meselesini akıllarına bile getirmediği ama yine de fikir tartışmalarına önem verdiği, açık oturumlarla dolu bir yıldır. Sağ açısından ise ortada kaynağını millî tarihin geleneklerinden alan sosyalizm çağrısının yarattığı bir tepki mevcuttur. 1965 sonlarında ülkede iktisaden liberal, ruhen kozmopolit; iktisaden liberal, ruhen muhafazakâr; iktisaden sosyalist, ruhen muhafazakâr; Marksist ve Ortanın Solu olmak üzere başlıca beş fikir akımı bulunmaktadır. İlk iki gurup ile son iki gurup zaman zaman yakınlaşmaktadır. Öte yandan sol, üçüncü gurubun kimi değerlerini, bütünü kopararak ele aldıklarına göre, pragmatik bir biçimde kullanmıştır. 1966-1967 döneminde sol, yayın faaliyetlerine muazzam önem verirken; sağ, onu geriden takip etmektedir. Sol, kendi amaçları doğrultusunda artık ayrıntıları tartışacak noktaya gelmiştir ve çok parçalı değildir. Sağ ise çok parçalıdır ve büyük ölçüde çıkarıcı kimselerin kontrolündedir (*Hareket*, 1968a).

Hareket'in bir çevre olarak kendisini burada üçüncü grupta tanımladığı açıktır. Bundan bir yıl önce kendisini tarihi boyunca, başta peygamberlerin rehberliğiyle, kapitalist zihniyete karşı koymuş ve materyalizmin dışında kalmış "gerçek" sağda tanımlamış olmasına rağmen (1967b), kendisini şimdi beş gurup içerisinde üçüncü sraya, yani sağın ve solun tam ortasına koymasını rastgele bir seçim değildir. *Hareket*, sosyalizmi cesurca dillendirmeye başladığı bir süreçte, konjonktüre odaklanan bu giriş yazısından sonra başlayan, güncel olaylara değinen giriş yazılarıyla iki cenaha dönük eleştirilerini somutlaştırmıştır. İlk olarak, 1968 yazında başlayan üniversite boykot ve işgallerini gündemine taşımıştır. Hem de sadece giriş yazısıyla değil birçok yazıyla. Bir millî dava

olarak gördüğü üniversite meselesini “Marksist anarşinin” sürece müdahil olması nedeniyle görmezden gelenleri, sorumsuzluk ve gafil olmakla itham etmiştir (1968b). Topçu’nun (1968d, s. 12) kendilerini “sahte sağ’dan ve sol anarşisinden” ayırarak baktıklarını belirttiği boykot ve işgalleri ilerleyen tarihlerde de izlemeye devam etmiştir (bkz. Şuer, T., 1969a). Bir yandan vatanın kutsallığına halel getirdiği için Sovyet Birliği’nin Çekoslovakya’yı işgali kınamış (Hareket, 1968c); diğer yandan her ne kadar ABD 6. Filosunun İstanbul’a gelmesiyle yaşanan olayların sorumlusu olarak solu görse de bu durumun ABD taraftarlığına yol açmaması gerektiği belirtmiştir (Hareket, 1968d). Bundan bir süre sonra, solun gerçekleştirdiği 6. Filo karşıtı antiemperyalist eylemin, “ABD komünizme karşıdır” mantığıyla sağcılar tarafından basılmasını ve can kayıplarının yaşanmasını çok sert bir dille eleştirmiştir (Hareket, 1969b; Namıkoğlu, 1969a). Bu arada hem sağın hem de solun uluslararası güçlerin aracısı olduklarını vurgulamış, aralarındaki çatışmaların “yabancı el”in marifeti olduğu öne sürmüştür. Kendilerini “millî” olarak tanımlayan sola da düşüncelerinde samimi ise maşalık yapmamaları hususunda uyarıda bulunmuştur. (Hareket, 1969c).

Hareket’in sözünü ettiğimiz tutumunun, abartılı bir iddiayla, 1970 sonlarına kadar sürdüğü söylenebilir. *Hareket*, 1971 yılına gelindiğinde, bundan sonra her sayıda bir ülke veya dünya meselesinin inceleneceğini ve yazarların değer atfedilen konularla ilgileceğini ilan ederek güncel olayları daha sistemli bir biçimde ele alacağını göstermiştir. Ayrıca inandığı davayı -adına sosyalizm, toplumsuluk veya cemaatçilik ne denilirse denilsin- kelimenin kendisine saplanmadan ayrıntılarıyla savunmaya devam edeceğini belirtmiştir (Hareket, 1971a). Bu ikinci açıklamadaki adlandırma meselesinin özel bir anlamı var mıydı bilinmez ama bu süreçle birlikte “sosyalizm”i sahiplenerek kullandığı bir kelime olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Derginin bir sonraki sayısında ise güncel bir ülke ya da dünya meselesine odaklanılmamıştır. Hem de çok önemli bir gelişme yaşanmışken.

Hareket’in bir sonraki sayısı Mart ayında yayımlanmıştır. İlgili sayı, künyesinde bulunan bilgiye göre, 12 Mart Muhtırası’ndan üç gün sonra 15 Mart 1971 tarihinde basılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, ne Muhtıra’ya ilişkin bir bilgi veya yorum ne başka herhangi bir güncel konu içermiştir. Basımından üç gün önce gerçekleşmiş tarihsel bir hadisenin dergi sayfalarına girmesi teknik bakımdan kimi zorluklar barındırıyor olsa da imkânsız değildir. Derginin Nisan sayısında da bir giriş yazısı olmamıştır. Başyazı olarak adlandırılan yazı, çok dolambaçlı yollardan geçip Muhtıra’yı ve sert tedbirleri olumlama ama Muhtıra sonrası hükümetinin “anarşiyi durdurmaya ve gürültüyü susturmaya çalış[makla]” sorunun asırlık temellerine inemeyeceği için umutsuzluk hissi

taşımıştır (Ünverdi, 1971, s. 6). Hemen bunun ardından gelen Topçu'nun (1971) yazısı, başyazıyla çok benzerdir. Yazısının başlığı ise onun beş yıl önceki bir yazısıyla aynıdır: "Kurtuluşun Yolu" (bkz. Topçu, 1966c). Ancak önceki yazının bir de alt başlığı mevcuttu: "Sosyalist Cemiyet." Topçu'nun bu "kurtuluş yolunun" başlığında da içinde de sosyalizm yoktur. Belki kendisine sorulsa, yazının içeriğinin kurtuluş olarak tam da sosyalist nizamı işaret ettiğini söyleyecekti. Ama sosyalizmi açıkça dillendirmemiş oluşu bir tercih olmalıdır. Öte yandan sosyalizmin, hemen onun yazısının ardından gelen Arapça bir kitabın Türkçeleştirilen ön sözünde yer alıyor oluşu ilginç bir durum yaratmıştır. Yazar, kimi karşı çıkışların ve iddiaların aksine "İslam sosyalizmi" deyiminden vazgeçmeyeceklerini söylemektedir (Sıbaî, 1971; ayrıca bkz. Öztürk, 2010, ss. 7-9). Oysa *Hareket*, bundan birkaç ay sonraki giriş yazısında insanlık dışı devirler geride kaldı sanılsa da hem kapitalist hem sosyalist ekonominin insanı metalaştırdığından yakınlıkla, sosyalizm kelimesini artık eskiden "komünist" dediği ülkelere bırakmış olduğunu gösterecektir (1971b, s. 4).

Bu durumun bir dikkatsizlik sonucu olmadığı, aynı tutumun, sosyalizmi kullanmaları yüzünden yadırgandıklarını belirten ve bu adlandırmanın kendilerini yordduğu hissini uyandıran bir yazı (1973c) sonrasında devam ettirilmesiyle anlaşılabilir. Sosyalistin, işçi sınıfı mücadelesinden söz edip "sermayenin kapıkulluğunu" yapan Türkiye'deki solcuyu tanımladığı açıklaması bu bakımdan çarpıcıdır (Eraydın, 1974a, s. 4). Asıl odak noktası Batı olmakla birlikte dünyanın çeşitli toplumlarında sınıf meselesine odaklanılan bir yazıda, İslam tarihinde sınıflı toplumun yokluğundan söz edilmesi ve sosyalizm artık sadece Batı'da çeşitlerine rastlanılan bir düşünce olarak genişçe yer bulması aynı şekilde dikkate değerdir (Namıkoğlu, Bulaç, 1974). *Hareket*, Mart 1975'te yayını sonlandırırken kendisinin -sosyalizm için değil de- "sosyal adalet nizamı" için çaba gösterdiğini ve -sosyalizmi değil de- "İslâmın özünü ihtiva eden bir toplumcu iktisat nizamını" savunmuş olduğunu anlatmıştır (Hareket, 1975a). Sonradan çok popüler olacak olan bir yazarın aynı sayıdaki yazısı, bu tutumu çok açık bir biçimde ortaya koymuştur: İslam sosyalizmi ifadesinin yanlış bir yönü yoktur ama "fitne uyandırmaması için 'İslam sosyalizmi' tâbirini kullan[mamakta] ve uygun bul[mamaktadır]." (Bulaç, 1975, s. 22). Bu tutum değişikliği *Hareket*'in Topçu'nun vefatından sonraki devirlerini de içermektedir. Örneğin, zaman zaman Marksist terimlere başvuran ama aynı zamanda Marksizm'i, İslam'ı kaynak alan sınıfsız bir toplum modelinin karşısına koyan uzunca sayılabilecek bir yazıda, sosyalizmin yanı sıra artık toplumculuk da yoktur (Elibol, 1976-1977).

Hareket'in sosyalizmi kullanma konusundaki tutumu, TİP'in yaşadığı serüvenin bazı açılardan tersten yaşanmış bir biçimdir. 27 Mayıs

Müdahalesi'nden sonraki süreçte *Yön* dergisi sosyalizm terimini, sahiplendiği bir ideoloji olarak, açık biçimde kullanarak büyük bir tabu yıkmıştı (Atılğan, 2008, ss. 254-255). Ancak TİP'in bu noktaya ulaşması zaman almıştı. Bir süre önce sendikacılar tarafından kurulmuş olan TİP'in 1962 başlarında Mehmet Ali Aybar'ı partiye davet etmesi ve genel başkanlığa getirmesi partinin hem solcu aydınlara açılması hem de bu vesileyle tüzük ve program çalışmalarına başlanması anlamına gelmişti (Aydınoglu, 2007, ss. 92-94). TİP, solcu aydınlarla başladığı çalışmalarında onların acı deneyimleriyle çok temkinli davranmış, tüzüğünde ve programında sosyalizm ve sosyalist kelimelerini hiç kullanmamış, bunun yerine aynı anlamlara gelmek üzere "toplumculuk" ve "toplumcu" kelimelerini kullanmıştı (Ünsal, 2002, ss. 95, 142). Ancak 10 Ekim 1965 seçimleriyle Meclis'e girdiğinde bir aşama kaydetmiş olduğunu düşünmüş olmalıdır. Çetin Altan'ın (1966, ss. 5-6) TİP Milletvekili olarak daha ilk haftalarda gerçekleştirdiği bir Meclis konuşmasında "ilk defa Türk demokrasisinde, sosyalistlerin [...] memleketteki ileri düşünceleri, dünyadaki yeni görüşleri bu sakaf altına getirmiş olmalarına imkân bulunmuş" olduğundan söz edebilmesi bunu göstermektedir. Sosyalizm, bundan bir yıl kadar sonra da partinin resmî belgelerinde yer bulmaya başlamıştır (Atılğan, 2008, s. 255).

Kısacası, TİP, meşruiyet sorununu aştığını düşündüğü için toplumculuktan sosyalizme bir geçiş yapmıştır. Ancak 1968 itibariyle sosyalizmi rahatça kullanmaya başlayan *Hareket* ise öğrenci eylemlerinin gerilla eylemlerine uzanmasıyla birlikte sosyalizmin artık kaçınılmaz bir biçimde "anarşizm" ile özdeşleşmiş olduğu ve -kendi penceresinden- sosyalizmin bir terim olarak meşruiyetini yitirdiği düşüncesiyle 1970 ortalarından itibaren bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Daha öncesinde, dinsizliği öğütledikleri için Marksistlerle işbirliği yapılamayacağını açıklıkla ifade etse de (Hâtemi, 1969) kendilerini "millî" olarak tanımlayan, belli ki Marksizm'in dışında gördüğü bir solun varlığını da ihtimal dâhilinde saymıştı (Hareket, 1969c). 1970 ortasına gelindiğinde ise tarih ve toplum mirası reddedilerek "millî" olunamayacağı biçiminde bir karşı çıkış gerçekleştirme; "büyük şehir burjuva çocuklarının" devrimcilik yapamayacağını dillendirme noktasına gelmiştir (Hareket, 1970b). 12 Mart Muhtırası'nın ardından yaptığı değerlendirmelerde, ortaya koyduğumuz bu tarihsel akışı bütün berraklığı ile sergilemiştir. Gençliğin bir kısmının emperyalizmin Türkiye'de yaratmaya çalıştığı gerilla çizgisine "bedava militan" olduklarını belirtmiş (Fazıloğlu, 1971); boykotlarla başlayan gençlik eylemlerinin Güney Amerika'da olduğu gibi "silâhlanmaya, banka soymaya, adam kaçırmaya ve öldürmeye, Mehmetçiğe kurşun atmaya kadar devam etti[ğinden]" yakınmıştır (Erdem, 1971).

Hareket, bu tutumunu, yukarıdaki kavram çerçevesi içindeki yazılarıyla pekiştirmiştir. Daha öncesinde arzu ettiği devletin nitelikleri içerisinde otoriterliği, 12 Mart Muhtırası'nı yorumlarken vurguladığına değinmiştik. Bu bağlamdaki bir eleştirisini, “Batıcı sosyalistler” diye adlandırdığı kimilerini (Yaşar Kemal’i *İnce Memed*, Fakir Baykurt’u *Tırpan*, Orhan Asena’yı *Atçalı Kel Mehmet* eserleri üzerinden) “eşkıyalığa methiyeler sırala[yarak]” halkın kurtuluşu için kahramanlar yarattıkları için gerçekleştirmiştir (Namıkoğlu, 1971). “Batıcı-laik-bürokrat ‘ilerici’” kesimin “Dadaloğlu ve emsali, devlete başkaldır ne kadar eşkıya taraftarı şair varsa hepsini ‘ilerici’ ve ‘devrimci’ olarak göster[dikleri]” ama aslında onların devrimci değil “madrabaz” oldukları iddiasıyla aynı bağlamdaki eleştirisini sürdürmüştür (*Hareket*, 1973d). Ayrıca, “Batıda doldurulan, dondurulan aydın kafalar[ın]”, her şeyi halk adına yaptıklarını iddia etmekle birlikte gerçeklikle bağı olmadığını (Namıkoğlu, 1969b); bir kısım “besili”, “sözde” aydının, halkla arasında kendilerinin oluşturduğu mesafeyi her geçen gün arttırdığı iddiasında bulunmuştur (Şuer, F., 1969). Bu durumun tarihsel açıklamasını da yapmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinden beri “aydın zümre[nin] halkının meselelerine, hep yabancı gözlüklerle bakmaya başlamış [olduğu ve] millî bünyeden uzaklaşarak yabancılaş[tığını]” (Namıkoğlu, 1972); “Batılı devletlerin Bab-ı Âli’ye ilân ettirdiği Avrupalı olma bedeli[nin] yabancılaşma kanunlarıyla halktan kopuşu arttır[dığını]” belirtmiştir (Doğan, 1972a, s. 26).

Anlaşılabacağı üzere *Hareket*, o günün militanlığı ile yüz yıllar öncesinin eşkıyalığını bir görmüş; devlet otoritesine yönelik her eylemi karşısına almıştır. Halkı, devletine sadık ve geleneksel değerler içinde yaşayan geniş kesimler olarak algılamıştır. Emperyalizmi, Batı ile özdeşleştirmiş; meselelere aydınlanmacı veya Marksist perspektiften bakanları gayri millî ve halkına karşı “yabancılaşmış” saymıştır. Daha önce ihtimal dâhilinde gördüğü “millî solun” değil de Marksist solun, sola ve sokağa egemen olmasıyla sosyalizm kullanımını bırakmıştır.

Hareket’in “millî sol” ile nereye işaret ettiğini anlamak için onun kullandığı dile ve kurduğu aydın-halk ikiliğine baktığımızda, solda çokça tartışılmış iki isim karşımıza çıkmaktadır: Kemal Tahir ve İdris Küçükömer. Tahir, yukarıda Batıcı sosyalistler olarak eşkıyalığa methiyeler düzenler biçiminde tanımlananların bir antitezidir (bkz. Ayas, 2010, s. 183; Moran, 2001, s. 121; Özcan, 2003, ss. 259-260). *Hareket*’te tutuculuğa kapılmayan, solda “sapma” olarak görülmekle birlikte “siyasî ortamın ve ilmî gelişmelerin ötesine geç[rek]” sol düşüncüyü en ileri noktalara taşıyan bir isim (Yağmur, 1973, s. 48); “kendimize dönüşlerin en dikkate şayanı[...]

eleştirisini yapan nadir solculardan birisi olarak övgü alan (Veyselgil, 1969; Bulaç, 1975) Küçükömer ise hiç kuşkusuz yukarıda *Hareket*'ten alıntıladığımız “Batıcı-laik-bürokrat ‘ilerici’” terkihi ile “yabancılaşma” teriminin kaynağıdır (ayrıca bkz. Namıkoğlu, 1974a; Eraydın, 1974a). Gerek Tahir (Birinci, 2006, s. 156; Tabakoğlu, 2006, s. 246; Erverdi, 2010, ss. 20-23) gerekse Küçükömer (Tabakoğlu, 2006, s. 246) Hareketçilerin doğrudan ilişki kurmak için çaba harcayacak kadar önemseydiği kişiler olmuşlardır. Aktif siyaset içinde yer almayan Tahir bir yana, Küçükömer'in TİP içerisinde istediği “Üçüncü Yol”u yaratamayışı (Aydinoğlu, 2012); diğer taraftan Topçu ile aynı düşünsel yalnızlığı paylaştığı iddia edilen (Mollaer, 2007, s. 107), Topçu'nun övgüsüne (Kırbaşoğlu, 2016, s. 206) ve Türk sosyalizmi vurgusuyla Hareketçilerin sempatisine (Erverdi, 2010, s. 22) mazhar olmuş olan Mehmet Ali Aybar'ın önce TİP Genel Başkanlığından sonra TİP'ten ayrılışı da *Hareket*'te “millî solun” solda egemen olma şansının kalmadığı türünden bir düşüncenin yerleşmesine kapı aralamış olmalıdır. *Hareket*'in millî soldan umudunu kesmesine paralel olarak yaşadığı gelişme ise daha önce birçok vesileyle karşısına aldığı sağdaki kimi “millî” ve milliyetçi yapılara kısmi bir yakınlık göstermesi olmuştur.

3. BATICI MİLLİYETÇİLİK KARŞISINDA ANADOLUCU MİLLİYETÇİLİK

Hareket, yayın hayatına başladığında milliyetçiliğin unsurlarını somut değerler olarak soy, toprak ve emek; manevi değerler olarak dil ve din birliği olarak tanımlamıştır. Bu bakımdan Anadoluçuluğun gerçek Türk milliyetçiliği olduğu düşüncesine sahip olmuştur (Konukman, 1966a). Bu tutumu nedeniyle de daha en başından Türkçü-Turancı kesimin Türkoloji'yi yok saymak, Türklüğün millî çıkarının çiğnemek, bilerek veya bilmeyerek komünistlere hizmet etmek yönündeki eleştirilerine uğramıştır (Konukman, 1966b, s. 5). Aslında yaşanan, *Hareket*'in bir düşün akımı olarak kendisini ait hissettiği geçmiş ile kendisini milliyetçi olarak adlandıran diğer kesimlerin geçmişinin uzun soluklu gerilimidir.

Hareket'in milliyetçiliği bir ucuyla Osmanlıcılığa dayanmaktadır. Bununla birlikte asıl olarak somut değerlerini Misak-ı Millî ile tamamlamış ve tarihsel çizgisini I. TBMM'nin önemli figürlerinden Hüseyin Avni Ulaş'ın takipçileriyle oluşturmuştur. Bu takipçiler kendilerini çeşitli dergilerle var etmişler, 1951'de “diğer milliyetçilerle” birlikte “Türk Milliyetçiler Derneği”ni kurmuşlardır. Derneğin 1953'te kapatılmasının ardından Anadoluçuların yeni çatısı “Milliyetçiler Derneği” olmuştur. İlerleyen yıllarda genişleyen derneğin içerisindeki görüş ayrılıkları, Anadoluçuların 1964'te bu sefer “Türkiye Milliyetçiler Derneği”ni kurmalarına yol açmıştır (Konukman, 1966a). Anadoluçular 1967 yılında ise “milliyetçilikte Anadoluçuluğun, iktisatta

toplumculuğun felsefi, ebedi ve ilmi esaslarını Türk halkına, Türk ruhuna aşılama” amacıyla “Milliyetçi Toplumcu Anadoluçular Derneği”ni kurmuşlardır (Hareket, 1967d).

Hareket için 1071’in milat olduğunu yukarıda söylemiştik. Onlar için Anadolu, Türklük ve İslamlık demektir. Anadolu milliyetçilik; Türklüğün, gelişiminin en üst noktasına İslam ruhu ile ulaşmasıdır (Keklik, 1966, s. 12). *Hareket*, Türklerin daha Asya’da iken sahip olduğu cevheri işleyebilmek için eksikliğini duyduğu ruhu, “kendinden geçirici aşk ummanı”nı İslam’da bulduğu ve böylece “cihan tarihinin belki en büyük harikası[nı]” doğurduğu düşüncesinde olmuştur (Topçu, 1969b). Bu bakımdan, ilk milliyetçi akımımız olarak Türkçülükten söz edilmesini, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde millet ve tarih kültüründen uzaklaşma arzusunun sonucu olarak görmüştür (Erverdi, 1971, s. 27). Türkçü milliyetçiliğe ilk denilmesini, onun niteliğinin maddeci olmasıyla açıklamıştır. Maddeci tutumun temelinde ise din adamlarının taassup ve cehaletleri karşısında kökleri 1071’de bulunan ruhçu milliyetçilikten reaksiyoner bir kopuş bulunduğu kanısında olmuştur. Mimarlığını Ziya Gökalp’e verdiği söz konusu düşüncenin ulaştığı noktayı, “son asırlarda içinden zayıflatılan büyük millî ruhun Anadolu’da toprağında kendi kendisini inkâr etmesi gibi bir sapıklık[]” olarak tanımlamıştır (Topçu, 1968c). Bu sebeple 1967 yılında İstanbul’da düzenlenen Milliyetçiler Kurultayı’nın ardından, “göğsüne aynı rozeti takıveren herkesin aynı dâvânın insanı olmadığını ayırt etmeleri icap et[tiği]” konusunda “gerçek” milliyetçileri uyarma ihtiyacı hissetmiştir (Hareket, 1967c).

Hareket, sahiplendiği milliyetçilik anlayışının ilkelerini halkçılık, devletçilik, inkılapçılık ve muhafazakârlık olarak sıralamıştır (Erverdi, 1968a, s. 18). İnkılapçılık ile muhafazakârlığın bir arada olmasının şaşırtıcı olmaması gerektiğini belirtmiş; birçoklarının sandığının aksine ilerlemeyi yok saymayan bir muhafazakârlığın mümkün olduğunu ve bunun da inkılapçılığı beraberinde getirdiğini öne sürmüştür (Karabey, 1966; *Hareket*, 1967b). *Hareket*’in daha önceki dönemlerinde olduğu gibi beşinci dönemine de yazar olarak katılmış olan Mehmet Kaplan da (1966b) ilerlemenin milliyetçilik açısından bir zorunluluk olduğu düşüncesiyle genç Hareketçileri yalnız bırakmamıştır. Ayrıca ondan sonra başkalarının da vurgulamayı sürdüreceği bir biçimde (Topçu, 1968e, s. 5; Konukman, 1969), komünistlerin bütün istismar çabalarına rağmen haksızlığa ve zulme uğrayanların haklarını korumanın asıl olarak milliyetçilerin görevi olduğunu belirtmiştir (Kaplan, 1967). Ancak aşırı bulduğu Topçu’nun devletçilik anlayışının (ve ayrıca sosyalizm söyleminin) onda bir süredir yarattığı rahatsızlık, onun *Hareket* ile ilişkilerinin zayıflamasına yol açmıştır (bkz. Hareket 1979a, ss.

66-67; krş. Kaplan, 1966c ve Topçu, 1967). Oysa devletçilik, *Hareket*'in, milliyetçilik anlayışı içerisinde en fazla önem verdiği ilke olmuştur.

Hareket, daha yayına ilk başladığı zamanlarda millî bir iktisadî, milliyetçiliğin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamış; Marksist sosyalistlerin geri kalmış memleketleri çekmek istediği “bataklığın” dışında ve “mirasyedilere” karşı adil bir devletçilik savunusu yapmıştır (Civelek, 1966a; 1966b). Kendilerini milliyetçi olarak tanımlayanların uluslararası sermayenin savunucusu oldukları üzüntüyle dile getirmiş (Namıkoğlu, 1969a); Türkiye'nin, yeni türden esirler ve bir tüketim düzeni yaratan sanayi kapitalizminin bir ürünü olarak gördüğü Ortak Pazar'a girme çabalarını şiddetle eleştirmiştir (Hareket, 1970c; Hareket, 1973f; Hareket, 1974). 1971 ve 1972 yıllarına gelindiğinde ise Türk toplumunda birkaç yüzyıldır yaşanan sıkıntıların ana nedeninin iktisadî olduğunu ama Türkiye'nin iktisadî sorunları üzerine sosyalistler dışında kimsenin düşünmediğini belirten Gökhan Evliyaoğlu'nun kitaplarını Hareket Yayınları'ndan çıkararak, milliyetçiliğini bilimsel hale getirmeye ve bunu da iktisat üzerinden temellendirerek yapmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti başta olmak üzere Türk tarihindeki bütün devletlerin iktisadî konuların nasıl düzenleneceğine ilişkin zengin bir tecrübeye sahip olduğunu belirtmiş ve bunun milliyetçiliği hamasetten kurtaracak yol olduğuna işaret etmiştir (Evliyaoğlu, 1971; Evliyaoğlu, 1972).

Hareket, Evliyaoğlu'nun kitaplarının yayımlandığı dönemde, daha önce dağınık yazımlarla sergilediği milliyetçilik anlayışını ve Türkiye'deki milliyetçiler içerisindeki yerini daha berrak biçimde ortaya koymaya çabalamıştır (bkz. Hareket, 1972). Milliyetçiliği iki gruba ayırmış ve kendisini, “millî kültüre, tarihe ve İslam'a bağlı, anti batıcı milliyetçi[lik]” içinde saymıştır. Diğer grup olan “Batı tipi Türk milliyetçilerini” ise kendisini Cumhuriyet ideolojisinde gösteren laik-liberal-hümanist milliyetçiler, Türkçüler ve millî değerlerin yanı sıra Batı'nın tekniğini de önemseyen Doğu-Batı sentezcileri olmak üzere üç parça olarak tanımlamıştır (Hareket, 1973g, ss. 7-8). Bunlardan ilk gruba yönelik eleştirilerini grubun tanımlanmasında kullandığı terimlerin çeşitliliğiyle aynı doğrultuda olacak şekilde farklı biçimlerde gerçekleştirmiş, onları grup olarak özel bir eleştiriye tabi tutmamıştır. Türkçülere ve Turancılığa doğrudan yönelttiği eleştirilerini ise bu süreçte de sürdürmüştür (Kaleli, 1973; Kaleli, 1974a; Doğan, 1976). Ancak karşısında gördüğü veya karşısına aldığı ilgili kesimi temsil ettiğini düşündüğü muhatabı farklılaşmıştır. Yayın hayatına başlarken muhatabı Türkçülerin önde gelen ismi Nihal Atsız'ın kontrolündeki *Ötüken* dergisi iken (bkz. Konukman, 1966b) yeni muhatabı, sayfalarında “bir siyasî partinin, siyasî ve fikrî faaliyetlerinin yayıncısı” olarak tanımladığı (Yağmur, 1973, s. 49), *Töre* dergisi olmuştur. Sözü edilen siyasî parti, Türkçü olarak bilinen Alparslan Türkeş'in 1965 yılında girdiği Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP)

önce genel başkan olması sonra 1969'da partinin adını değiştirmesi ile oluşmuş Milliyetçi Hareket Partisi'dir (MHP). Başta Atsız'ın ve Atsız taraftarının destek verdiği MHP'nin giderek İslami bir söylemi de benimsemesi bir yandan geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış öte yandan da -1972 ortalarında- Atsız ve taraftarlarının kendileriyle ilişkilerini koparmasına yol açmıştır (bkz. Karabulak, 2018, ss. 317-326). Bu gelişmeler *Hareket*'in Batıcı milliyetçiler içerisinde saydığı üçüncü grup olan Doğu-Batı sentezcilerinin bir kısmının Türkçü kesimle birlikte *Töre*'de görünür olmasını beraberinde getirmiştir. Bu da *Hareket*'te bir yandan bir *Töre* yazarı üzerinden Türkçülüğün (Akkılıç, 1974), diğer yandan başka bir *Töre* yazarı (Erol Güngör) üzerinden Doğu-Batı sentezcisi milliyetçiliğin (Niyazi, 1972, ss. 29-31) eleştirilmesi gibi ikili bir durum yaratmıştır. Yine de belirtmek gerekir ki *Hareket*'in Doğu-Batı sentezcisi milliyetçilere yönelik eleştirisi diğer milliyetçiliklere olduğundan daha az şiddetlidir. Hem *Töre*'ye değilse de sözcülüğünü yaptığını belirttiği MHP'nin geldiği noktaya sempati beslediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Tam bu ve *Hareket*'in milliyetçiliğini iktisat üzerinden bilimsel bir temele oturtmaya çalıştığı süreçte dergide yayımlanan, MHP'nin köylüye ve toprak meselesine bakışını ele alan yazı (Doğan, 1972b), bu sempatiyi görünür kılmaktadır. Yazıda MHP'nin öncülü CKMP'nin bileşenlerinden birisinin Anadoluculuğun önemli isimlerinden Remzi Oğuz Arık olduğu hatırlatılmakta ve Türkeş'in "Dokuz Işık" olarak adlandırdığı görüşlerinin Arık'ın ilkeleri ile benzeştiği öne sürülmektedir. Bunların üzerine, Batıcı milliyetçi bir parti olarak tanımlanan MHP'nin, bu ismi aldıktan sonra iktisadi konularda farklı bir eğilim içerisinde girdiği, ileride "Milliyetçi-Toplumcu" olarak tanımlanacak iktisat politikası ile diğer Türk partilerinden ayrıştığı belirtilmektedir.

Ne var ki gerek bu sempati gerekse MHP, dergide daha fazla görünmemiştir. *Hareket*'in en başından beri üst siyaset ile arasına koyduğu mesafeyi aşmama gayreti bunda etkili olmuş olabilir. 1961 yılında yapılan genel seçimlerin ardından Ferruh Bozbeyle başta olmak üzere Topçu'nun çevresinden 60'a yakın kişi Adalet Partisi (AP) milletvekili olarak TBMM'ye girmiş; ilk başta sevinç yaratan bu durum, öncesinde Topçu'dan akıl alanların zamanla Topçu'ya akıl verir hale gelmesiyle bir hüsrana dönüşmüştür (Konukman, 1992, s. 165; Konukman, 1976, s. 69). Bu deneyimin de etkisi olsa gerek, 1969 genel seçimleri öncesine denk gelen bir tarihte *Hareket*'te Türkiye'deki siyasetin bir "çirkef kuyusu" olduğu, "bir kültür ve hizmet işi" olan milliyetçiliğin siyaset içinde yaşayamayacağı belirtilmiştir (Namıkoğlu, 1969c). Sonrasında "koridor ve miting milliyetçileri"nin içi boş nutuk atmaya ve çıkarıcılıktan vazgeçmeyi göze alamadıkça gerçek milliyetçi olamayacaklarına dair inanç dillendirilmiştir (Topçu, 1970b, s. 5). *Hareket*'in bu temel duruşu bir yana, MHP de Hareketçilerin

tasvip edemeyeceği bir şekilde giderek sokak hareketinin ana aktörlerinden birisi haline gelmiştir. Öte yandan *Hareket*, artan ölçüde İslam dünyasındaki gelişmelere ilgi göstermeye başlamıştır.

4. İSLAM DÜNYASINA DÖNÜK İLGİNİN ARTMASI

1973 yılının Ekim ayı iki önemli gelişmeye birden şahitlik etmiştir: Cumhuriyet'in ellinci yılı kutlamaları ve 12 Mart Dönemi'ni sonlandıracak olan genel seçimlerin yapılması. *Hareket*, bir süredir giriş yazılarında çeşitli bağlamlarda Batı ve Batılılaşma eleştirisi yapmakta ve kimi zaman bu eleştirilerini konjonktüre değin uzatarak sonlandırmaktaydı. Kasım sayısını "sürekli Batılılaşma" dönemi olarak tanımladığı Cumhuriyet'in eleştirisine ayırmıştır. Burada, değerlendirmelerini bin yıllık Türk tarihi penceresinden gerçekleştiren bir aydın kesiminin halkın davasını yüklenerek bir "yeni Türkiye" müjdesi verme sorumluluğu içerisinde davrandığını da bildirmiştir (1973h). Aralık sayısının giriş yazısında ise Batı ve Batılılaşma eleştirilerini güçlü bir "Doğululuk" vurgusuyla gerçekleştirmiş ve Ortak Pazar, Arap-İsrail Savaşı, petrol krizi, Avrupa'da işçi olarak çalışan Türkler gibi konjonktürel meseleleri daha çok öne çıkarmıştır. Ayrıca 1974 yılında o gün için "millet kaderi ile ilgili gördüğü[]" her türlü olay ve uygulamalara daha yakından ve değişik biçimlerde eğileceği[nin]" haberini vermiştir (1973f). Buna uygun olarak da -bazı istisnalarla 1974 yılı başından Mart 1975'teki beşinci döneminin son sayısına kadar farklı yazarlarının imzasını taşıyabilen- "Ayın Getirdikleri" adlı bir bölümle güncel hususları ele almaya başlamıştır.

Bu süreç ilk olarak, 1972 yılında CHP Genel Başkanlık koltuğuna oturan, Bülent Ecevit'in genel siyasette yükselişinin *Hareket* açısından ilginç bir durum ortaya çıkardığını gözlemlene şansı vermiştir. *Hareket*, Kemal Tahir ile benzer tarihsel düşüncelere sahip olan (Alper, 2003, s. 20) ve daha önce İdris Küçükömer'in (1969, s. 160) "Batıcı-laik bürokrat" çizginin dışında yalnız bir adam olarak olumlu ifadelerle andığı Ecevit'in yükselişini konjonktür ile ilişkilendirmiştir. "[A]sker, bürokrat, aydın ve şehir sermayedarlarının partisi olan CHP'nin, Türkiye'nin yaşadığı toplumsal dönüşümden nasibini aldığı ve bürokrasinin sanayi sermayesinin emrine girmesine paralel olarak zihniyetini ve kadrosunu yenilediği düşüncesinde olmuştur (Namıkoğlu, 1974b, s. 22). Aynı doğrultuda, 26 Ocak 1974'te (Milliyet, 1974a, s. 1) CHP'nin "27 sene mücadele ettiği zümreden oluşan" siyasal İslamcı MSP ile koalisyon hükümeti kurmasını ilk başta Türk toplumunun yapı olarak yeni aşamaya geçmiş olduğu ve devlet yönetiminde egemen olan bürokrasinin yerini sanayi burjuvazisinin almaya başladığı şeklinde yorumlamıştır. (Eraydın, 1974b, s. 6). 1974 yazında gerçekleştirilen "Kıbrıs Barış Harekâtı"yla popülerliği artan Ecevit'in bunu yeni bir seçim başarısına dönüştürmek isteyerek istifa etmesi üzerine (Çavdar, 2008,

s. 242) ise yorumunda bir değişikliğe gitmiştir. “Tarihsel yanılğı” söylemini kullanarak kendisiyle zıt fikirli MSP ile hükümet kuran bürokrasinin (CHP), bu süreci tek başına iktidar olmak için bir geçiş dönemi olarak kullandığını (Kaleli, 1974b, s. 4); Ecevit’in, Batılıların emperyalist amaçları doğrultusunda kullandığı yeni “baş komprador bürokrat” adayı olduğunu öne sürmüştür. Türkiye’yi “Batı oyuncağı yapma çabalarına” karşı Türk milletinin “yeni bir Türk-İslam medeniyeti” ortamına girmesi gerektiğini belirtmiştir (Gümüş-İz, 1974, ss. 7-8).

Hatırlatalım: *Hareket*, “İslami hareketin önüne ve toplumla Allah’ın mesajı arasına” giren bir din anlayışını (Türkmen, 1994, s. 61) ve Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek tarafından “şeriatı sığmaz fikirleri” (Eker, 2017, s. 232) sahiplenmekle eleştirilmiş ve İslam’ı kavrayışları makbul görülmemiş olsa da felsefesini İslam harcı ile bir arada tutmuştur. Onun felsefesinde sosyalizm de milliyetçilik de İslam içerisinde anlamlıdır. Bu sebeple Topçu, rahatlıkla bir yerde kurtuluşun yolu olarak sosyalizmi (1966c), başka bir yerde “sahtekâr ve ruhsuz din adamlarını ortadan kaldıran bir İslâm idealizmini” işaret edebilmiştir (1970c: 6). Yine aynı sebeple *Hareket*’in İslam’a hizmet için milliyetçi olduğu belirtilmiş (Civelek, 1972), onun milliyetçiliğini iktisat üzerinden temellendirerek bilimselleştirme gayreti İslam iktisadı ile ilgili çok sayıda yazıya yer vermesini beraberinde getirmiştir. Buna karşın *Hareket*, cümle aralarına MSP’nin laik-batıcı CHP’nin zıddı olan ve dindarların teveccüh ettiği bir parti olduğunu sıkıştırırsa da onu hiçbir zaman odak noktası haline getirmemiştir.³ Öte yandan İslam dünyasıyla ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir.

1974’ün önemli gelişmelerinden birisi Pakistan’da gerçekleştirilen İslam Konferansı Örgütü’nün “Zirve Konferansı”na Türkiye ilk defa bakanlık düzeyinde ve tam üye olarak katılması olmuştur (Milliyet, 1974b, s. 6). *Hareket*, bu gelişmeyi hem Türkiye hem de Konferans açısından değerlendirmiştir. Türkiye’nin Konferans’a katılımını, onun Batı’daki yalnızlığı karşısında kısa bir süredir yürüttüğü akılcı dış politikanın devam ettirilmesi olarak görmüştür. Bununla birlikte Konferans’ta İslam dünyasının lidersiz olduğunun açığa çıktığını, altı asır İslam dünyasına liderlik etmiş Türklerin bu dünyaya liderlik etme potansiyeline hâlâ sahip tek millet olduğunu belirtmiştir. Ancak Türkiye’nin böyle bir irade ortaya koyacak durumda olmadığı ve Türkiye’nin Konferans’ta laikliğin savunucusu bir Dışişleri Bakanı ile temsil edildiği hususlarındaki

³ *Hareket* (1979j: 10) birkaç yıl sonra İslamcılığın tarihsel seyrine ilişkin bir dökümden bulunurken MSP’nin dikkate değer kimi adımlar atmış olduğunu belirtmiş ama Genel Başkanı’nın tutarsızlıklara sahip bulunması, bazı ilmi ve fikri çevrelerin dışarıda tutulmaya çalışılması gibi hususlarda MSP’ye eleştiri yöneltmiştir. Bu arada MHP’nin gittikçe İslamcı akım içinde değerlendirilecek bir noktaya geldiğini ama onun da kimi önemli İslamcı isimleri dışarıda tuttuğunu söylemiştir.

üzüntülerini dile getirmiştir. Diğer taraftan Konferans'ın geleceği hakkında erken bir yorumda bulunmayı doğru bulmamış; sadece İslam devletlerinin siyasi bir kuruluştan “ziyade iktisadî, askerî birlikler, paktlar kurma[sının]” daha faydalı olacağını öne sürmüştür (Eraydın, 1974c, ss. 6-7).

Burada *Hareket*'in, Konferans'ı İslam dünyasını temsil kabiliyetine sahip bir kuruluş olarak görmediğini sezmemek mümkündür. Kısa bir süre sonra “Ortadoğu’da yaşayan İslâm ülkelerinin kaderi[ni] bu ülkeleri bünyesine alan siyasî birliğin kurulmasına” bağlı gördüğünü belirtmesi bunu doğrulamaktadır. Türkiye’nin Ortak Pazar’da yer almasının olanaksızlığından, ABD ve SSCB’nin denge politikalarının yarattığı bir durum olarak Ortadoğu’daki İslam dünyasının muhtemel bütünleşmesinden söz etmesi de bunu doğrulamaktadır (Kemahlı, 1974). İslam dünyasının bütünleşmesini sadece bir ihtimal olarak değerlendirmesine neden olan Ortadoğu’daki ABD hegemonyası ise aynı zamanda Konferans’a üye kimi İslam ülkelerinin ABD’den bağımsız hareket edemediğini düşündüğünü açığa çıkarmaktadır. *Hareket*, bu sebeple Libya’da Muammer Kaddafi’nin “haçlılara, sömürgecilere, zalimlere karşı” İslam’ın sesinin yükseltmesini söz konusu ihtimalin güçlü yanı olarak ele almış, “yeni, âdil kısaca, İslâmî bir oluşumun” kıvılcımı saymıştır. Libya’nın Türkiye’nin İslam dünyasının liderliğini yapmak sorumluluğunda olduğu yönündeki beyanı vesilesiyle de bir uyarıda bulunmuş ve İslam yolunda ilerlenmezse “millî temele oturmayan zihniyet [sahiplerinin], elli yıllık yanlışlarıyla birlikte yok olmak zorunda[]” kalacaklarını söylemiştir (Kaleli, 1975, ss. 5-7). Ayrıca 800 milyonu aşan Müslümanın kendi düzenlerini kurmak adına bir bilince kavuşması için bir savaş verilmesi gerektiğini öne sürmüş; Etiyopya’ya bağlanmış olan Eritre Müslümanlarının uzunca bir süredir verdikleri bağımsızlık mücadelesine İslam dünyası içinden sadece Libya’nın destek vermesini, bilinç konusunun açık örneği olarak sunmuştur (Sipahioğlu, 1975).

Hareket, bu süreçte (1975 Mart sayısı ile birlikte) beşinci dönemini sonlandırmıştır. Buna gerekçe olarak Topçu’nun, *Hareket*’te yayımlanan kimi yazılardan ve Hareket Yayınları’nın mali durumunu düzetebilmek adına çıkardığı kimi kitaplardan duyduğu rahatsızlık dile getirilmektedir. *Hareket*’teki söz konusu yazılar içinde sadece Cemil Meriç’in (hangilerinin olduğuna işaret edilmeden) birkaç yazısından bahsedilmektedir. Hareket Yayınları’nın söz konusu kitapları içerisinde ise II. Abdülhamid’in *Siyasi Hatıratım*, Kaddafi’nin *Siyasi Görüşlerim*, Muhammed Ali’nin *Allah’a Adanan Yumruk* kitapları zikredilmektedir. Diğer kitaplar hakkında yorum yapamamak da Kaddafi’nin kimi yayınevlerini doğrudan desteklediği hususu onun kitabının yayımlanmasının Topçu’da yarattığı rahatsızlıkla ilgili bir çıkarsamada bulunma olanağı tanımaktadır (Gökdağ, 2006, ss. 261-262). Aynı çıkarsamayı *Hareket*’te Kaddafi

ve Libya'nın öne çıkarıldığı yazılar için de yapacak malumata sahip değiliz. Ancak bildiğimiz, *Hareket*'in yayını sonlandırmasından kısa bir süre sonra Topçu'nun vefatı üzerine 1976 yılında başladığı ve sadece dört sayı ile tamamladığı altıncı döneminde (1976-1977) Kaddafi'ye veya Libya'ya ilgi göstermediğidir. 40. kuruluş yıldönümü vesilesiyle 1979 yılında başladığı ve 19 sayı ile tamamladığı yedinci döneminde (1979-1982) ise Libya'da Kaddafi sonrası süreçte kimi olumlu özellikler görse de İslami bir düzen açısından “hayal kırıklığı” olarak tanımladığıdır (Hareket, 1979b, s. 5; Hareket, 1979c, s. 2).

Hareket, beşinci döneminin son sayısını -arka iç kapağındaki bilgidен anlaşılacağı üzere- 21 Mart 1975'te bastırılmıştır. 1973 seçimlerinden ikinci parti olarak çıkan AP, bundan bir hafta kadar sonra MSP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve MHP ile antikomünist bir temelde ve sonradan I. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak anılacak koalisyon hükümetini kurmuştur (Çavdar, 2008, s. 243). Bu hükümetin 1977'nin Haziran ayına kadar görevde kaldığı göz önüne alındığında *Hareket*'in altıncı döneminin dört sayısından ilk iki sayısını bu Hükümet'in görev süresine denk gelmiştir. Ancak *Hareket*, bu dönemde bir istisna dışında güncel siyasete ilişkin meselelerde sessiz kalmıştır. Bu istisnada da Hükümet'e veya Hükümet bileşenlerinden birisine yönelik bir eleştiride bulunmamış hatta onları gündeme getirmemiştir. Ancak Hükümet'in koalisyon harcı olan antikomünizm merkezinden bakıldığında, eleştiride bulunmama tutumuna sahip olduğunu düşünmek makuldür. Çünkü ilgili yazıda, daha önce Turancılığa eleştirilerde bulunmuş olan yazarının kalemıyla, “Pantürkist” olarak adlandırılan “Sovyet ve Çin sosyal emperyalizmi altında inleyen Müslüman Türk topluluklarının mücadelesi[ni]” “Panavrupaizme” karşı İslam dünyasının antiemperyalist mücadelesinin bir parçası saymıştır. Diğer taraftan, bu yorumda bulunmasına vesile olan 1976'nın Mayıs ayında İstanbul'da toplanan İslam Konferansı Örgütü'nün “7. İslam Ülkeleri Konferansı” üzerinden İslam dünyasının zaaflarına ve olumlu yönlerine ilişkin önceki düşüncelerini yinelemiş olsa da “Batıcı azınlık aydınların siyasî lideri konumundaki parti başkanı” olarak Ecevit'i Konferans sırasında Avrupa'ya gitmesi ve “Batıcılığın idarî-siyasî kademedeki resmî başı” olarak Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü hem Konferans sırasında yurt gezisine çıkması hem de Konferans'tan sonra “Panavrupaizm adına Panislamizm ve Pantürkizm olarak adlandırdığı görüşleri mahkum ederek görevini yapmış ol[ması]” nedenleriyle eleştirmiştir (Kaleli, 1976, ss. 4, 80).

Hareket, 1974'ün başından beşinci döneminin sonuna kadar “Ayın Getirdikleri” adlı bir bölüme yer vermiş, bunun dışında hiçbir bölüm adı kullanmamış olsa da derginin içindekiler kısmında benzer türdeki yazıları kalın çizgilerle diğerlerinden ayırarak bir bölümlenme yapmıştı. Yedinci dönemine başladığı 1979 yılındaki bütün sayılarında ise “ayın *Hareket*'i”, “fikriyat”,

“araştırma-inceleme”, “sanat-edebiyat” gibi adlarla bölümler oluşturmuştur. Özellikle “araştırma-inceleme” adlı bölüm altında daha ziyade İslam düşüncesi ve tarihi üzerine çeşitli yayınlarda bulunmuştur. “Ayın *Hareket*’i” adlı bölüm altında ise Türkiye’deki, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki, dünyadaki siyasi gelişmeleri imzasız yazılarla değerlendirmiştir. İç siyasette, bir yıldan fazladır Başbakanlık koltuğunda oturan Ecevit’i ve CHP Hükümeti’ni başka yazarlarının da zaman zaman atıf yapacağı bir yazı başlığıyla “bürokrasinin son iktidarı” olarak önceden olduğu gibi eleştirmeyi sürdürmüştür (Doğan, 1979; *Hareket*, 1979b, s. 4; *Hareket*, 1979d, ss. 2-3; *Hareket*, 1979g, ss. 3-4). Bu döneme başladığı sırada yaşanan uluslararası bir gelişme ise onun bütün yıl boyunca yaptığı siyasi değerlendirmelerin merkezinde yer almıştır: İran İslam Devrimi.

İran’da 1978 yılı Ocak ayında İran Şah’ı Muhammed Rıza karşıtı protestolar devrimci bir sürece uzanmış ve Şah, 16 Ocak 1979’da ülkesini terk etmek durumunda kalmıştır. İran’daki İslamcı hareketin lideri konumundaki Ayetullah Humeyni, 1 Şubat 1979’da büyük gösteriler eşliğinde sürgünden dönmüştür (Cleveland, 2008, ss. 472-475). *Hareket*, Mart 1979’da çıkan yedinci döneminin ilk sayısında İran’a özel bir yer vermiştir. Daha önceki Libya deneyiminin etkisiyle olsa gerek İran’daki hareketin başarıya ulaşamama ihtimalini hesaba katmış ama buna karşın “yeni bir dünya yolunda öncü hareketlerden biri olabi[leceğini]” belirtmiştir (*Hareket*, 1979b, s. 5). Sonrasında bu hareketin Ortadoğu’da ABD nüfuzunun kırılmasına yardımcı olduğunu (*Hareket*, 1979d, s. 4); Mısır ile İsrail arasında 26 Mart 1979’da gerçekleşen barış anlaşmasına İslam dünyasının karşı çıkmasının ve İran’ın İsrail ile ilişkilerini kesmesinin “[M]üslümanların yakın geçmişin aksine daha bağımsız bir güç olarak dünya siyaset sahnesinde görünmekte ol[duğunu]” iddia etmiştir (*Hareket*, 1979e, s. 3). Bu iddiasını pekiştirircesine, Nisan 1979’da Fas’ta gerçekleştirilen İslam Konferansı Örgütü’nün “Zirve Konferansı” üzerine “İslâm[’ın], Zirvede olup bitenlerden ziyade [M]üslüman milletlerin silahlı ve silahsız mücadelelerinde güçlen[eceğinden]” söz etmiştir (*Hareket*, 1979f, s. 2). Ardından da İran’ı merkeze aldığı İslam mücadelesi değerlendirmelerine Pakistan’ı, Afganistan’ı ve Filistin’i dâhil etmiştir (*Hareket*, 1979c; *Hareket*, 1979g; *Hareket*, 1979h; *Hareket*, 1979i).

Hareket, 1979 sonlarında SSCB’nin Afganistan’a müdahalesi üzerine 1980 yılındaki sayılarında Afganistan’ı daha çok gündeme getirmiştir. Bir farkla ki 1980 yılı itibariyle güncel meseleleri ele alış biçiminde neredeyse tek sayfalık çok genel değerlendirmelerde bulunduğu 1968-1969 yıllarındaki konumuna yaklaşmıştır. Bekledikleri “bahar”ın gerek Afganlı mücahitlere gerekse kendilerine bir türlü gelmediğini söylerken de (*Hareket*, 1980a) sonbaharda 12 Eylül Darbesi’yle karşılaşmıştır. Ağustos sayısını Ağustos-Eylül aylarını içeren

bir çift sayı olarak 30 Eylül'de çıkarmasına karşın ne 12 Eylül Darbesi'ne ilişkin tek cümle kurmuş ne de güncel herhangi bir gelişmeye değinmiştir. 17 Aralık 1980'de çıkan Ekim-Kasım-Aralık sayısında ise "12 Eylül" ile başlayan gelişmelerin ne yönde olacağını zamana bırakarak renk vermeyen ifadelerde bulunmuştur. Bundan sonra "üç aylık araştırma-inceleme" dergisi olarak yayın hayatına devam etmeye karar verdiğini belirterek de (Hareket, 1980b) siyasi meseleleri ele almayı gündeminden çıkardığını göstermiştir. Artık güncel gelişmeler ışığında Batıcı bürokratlar eleştirisine yer vermeyecek veya İslam dünyasına ilişkin yorumda bulunmayacaktır. Ancak bundan sonra zaten sadece üç sayı daha çıkabilmiş, burada da çoğunlukla ileride tanınacak olan genç akademisyenlerin imzalarıyla İslam düşüncesi ve tarihi üzerine yazılar yayımlamıştır.

5. SONUÇ

Hareket dergisi son üç döneminde Türkiye'de toplumsal hareketliliğin en yoğun yaşandığı ve iki askerî müdahalenin gerçekleştiği bir sürecin parçası olmuştur. Bu dönemlerin ilkinde de (beşinci dönem) bir askerî müdahalenin yarattığı düzlemin olanak tanıdığı sistem tartışmalarının yürütüldüğü bir ortamda başlamıştır. Bu ortam bir yandan birkaç koalisyon hükümeti deneyiminden sonra tek bir partinin hükümet etme yetkisini elde ettiği zamanı; diğer yandan sosyalizm savunusu yapan bir partinin Türkiye tarihinde ilk defa TBMM'de temsil edilme gücüne eriştiği ve kitleleri etkilediği bir zamanı ifade etmektedir. İslam'ı Anadolu toprakları temelinde ve toplumcu bir biçimde yorumlayan bu "fikir ve sanat" dergisinin duruşu ana hatlarıyla otuz yıla yakın bir süre önce biçimlenmiş olsa da söz konusu duruşun görece özgün olan açısını (toplumculuk) doğrudan sahiplenen bir akımın güçlü bir biçimde ortaya çıkması onun konumlanışını etkilemiştir. Türkiye tarihi ve toplumu üzerine çok genel değerlendirmelerin ötesine geçmediği yaklaşık iki yıl boyunca toplumculuk vurgusunda bulunmuş; ertesinde, kurucusu Nurettin Topçu gibi daha cesur davranarak ve Marksizm ile arasındaki mutlak mesafeyi unutturmayarak, sosyalizmden söz etmeye başlamıştır. Bu arada konjonktürel ve güncel meselelere ilgisini de arttırmıştır. Türkiye'de solun kontrolü altında olan üniversite öğrencilerinin eylemlerini dikkatle izlemiş; antikapitalist ve antiemperyalist bir dil kullanmıştır. Öğrenci eylemlerin silahlı hareketlere dönüşmeye başladığı ve millî gördüğü kimi sol sosyalistlerin yükselen solu kucaklayabilecek bir önderlik olanağından yoksun olduğunu gördüğü noktada (1970) ise milliyetçi/muhafazakâr çevrelerin bütün eleştirilerine rağmen kullandığı sosyalizm teriminin artık kaçınılmaz biçimde yıkıcı bir Marksizm ile özdeşleştiğini düşündüğünden, (Topçu dâhil) sosyalizm terimini kullanmayı bırakmıştır.

Hareket, otoriterci devlet anlayışına uygun olarak, 12 Mart Muhtırası'nı eşkıyalıkla eş değer gördüğü bu akımı dizginleyecek bir adım saydığından olumlu karşılamıştır. Ancak Muhtıra aynı zamanda onun daha önce sözünü ettiği güncel meselelere daha fazla yer ayırma vaadini yerine getirmesine engel olmuştur. Başka bir deyişle, *Hareket*, askerî otoritenin varlığı karşısında güncel dair konuşmaktan çekinmiştir. Muhtıra sonrası dönemde de daha önce çeşitli biçimlerde ortaya koyduğu Batıcı olmayan milliyetçilik anlayışını sistemleştirmeye, bilimsel temellere oturtmaya çalışmıştır. Bir dönüşüm süreci içerisindeki MHP'yi çok uzun sürmeyecek bir ilgiyle takip etmiştir. Ne zaman ki bir genel seçim yapıp Ara Rejim Dönemi'nden çıkmıştır, *Hareket* de güncel dair konuşmaya başlamıştır. Felsefesinin bütün unsurlarının karşısına düşen Batıcılığın temsilcisi olarak gördüğü CHP'nin uzun bir aradan sonra bir koalisyon hükümeti ile de olsa iktidara gelmesini, millici sol diye tanımladığı isimlerin kimi argümanlarını kullanarak, eleştirmiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Müslüman ülkelerin dünya siyasetine etki edecek birçok gelişmenin aktörü olmaya başlaması üzerine ilk defa İslam dünyasıyla ilgilenmiş; burada gördüğü Batı karşısında yeni bir dünya yaratma potansiyelinin açığa çıkmasını ummuştur. Ancak tutarsızlıklara sahip bir kişi olarak gördüğü lideri nedeniyle İslamcı bir parti olan MSP üzerine yoğunlaşmamıştır.

Hareket'in antikomünist bir ittifakı simgeleyen I. Milliyetçi Cephe Hükümet'ine sempatisinin hissedildiği bir istisna dışında güncel siyasete yakın durmadığı altıncı dönemi atlanırsa, yedinci döneminin 12 Eylül Darbesi'ne kadarki süreçteki tutumu yukarıda değindiğimiz Ara Rejim Dönemi'nden sonraki tutumu arasında süreklilik vardır. Dergide CHP üzerinden Batıcılık eleştirilmekte, aktörlerinde kimi değişiklikler olmuş olan İslam dünyasına yoğun ilgi gösterilmekte ve MSP mercek dışında tutulmaktadır. Derginin 12 Eylül Darbesi'nden sonraki tutumu da Ara Rejim Dönemi ile benzerlik göstermektedir: Askerî otoritenin varlığı bir kez daha *Hareket*'in güncel siyasetle ilişkisini kesmiştir. Beşinci dönemine İslam içerisinde anlamlandırdığı başta sosyalizme ve aynı zamanda milliyetçiliğe vurgu yaparak başlayan dergi de bundan sonra sadece İslam'ı merkeze alan araştırma ve incelemelere yer vermiştir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. YAZAR KATKILARI

Çalışma, fikir, kaynakların toplanması, işlenmesi, analiz ve yorumlanması, literatür taraması ve yazım da dahil olmak üzere bizzat yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurallara uyulmuş; bununla birlikte yöntem itibariyle etik kurul kararına, fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesi çerçevesinde gerekli izinlerin alınmasına ihtiyaç bulunmamıştır.

10. KAYNAKÇA

- Akkılıç, B. (1974). Bir yazının düşündürdükleri. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 102, 35-37.
- Alper, E. (2003). *An indigenous social democracy: The democratic left thought in Turkish politics 1972-1975*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Altan, Ç. (1966). *Hükümet, kapitalist bir hükümettir*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Atılğan, G. (2008) *Yön-Devrim hareketi: Kemalizm ile marksizm arasında geleneksel aydınlar* (2. b). İstanbul: Yordam.
- Ayas, G. (2010). Kemal Tahir ve Dostoyevski üzerine düşünceler. K. Kayalı (Ed.) *Bir Kemal Tahir kitabı: Türkiye'nin ruhunu aramak* içinde (ss. 175-194). İstanbul: İthaki.
- Aydınoğlu, E. (2007). *Türkiye solu (1960-1980): "Bir amneziğin anıları"*. İstanbul: Versus.
- Aydınoğlu, E. (2012). Düzenin yabancılaşması ya da bir tezin tarihsel kaderi üzerine bir deneme. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 66-98.
- Birinci, A. (2005). Hareket mecmuası (1939-1982). *Türk Yurdu*, 213, 84-89.
- Birinci, A. (2006). Hareket'li yıllar. İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: Bir yayın dünyası - bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 152-158). İstanbul: Dergâh.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim.
- Bulaç, A. (1975). İslâm sosyalizmi tartışmaları. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 111, 17-22.
- Civelek, M. (1966a). İktisatta milliyetçilik. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 1, 16.
- Civelek, M. (1966b). İktisadın muhtaç olduğu kudret. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 3, 9.
- Civelek, M. (1968). Anket ve düşündürdükleri. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 31, 13-15.
- Civelek, M. (1972). Ne için milliyetçiyiz. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 74, 8-12.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern ortadoğu tarihi*. M. Harmancı (Çev.). İstanbul: Agora.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin demokrasi tarihi: 1950'den günümüze* (4. b). Ankara: İmge.
- Doğan, D. M. (1972a). Toprak reformu ve aydının yabancılaşması. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 75-76, 26-28.
- Doğan, D. M. (1972b). Milliyetçi Hareket Partisi ve toprak meselesi. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 81, 42-47.
- Doğan, D. M. (1979). Bürokrasinin son iktidarı. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 1, 7-19.
- Doğan, D. M. (2006). Hareketin sırrını aramak. İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: Bir yayın dünyası - bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 166-171). İstanbul: Dergâh.
- Doğan, M. (1976). Türk düşüncesinde Nurettin Topçu'nun yeri. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 112, 6-8.
- Dural, B. (2005). *Başkaldırı ve uyum: Türk muhafazakârlığı ve Nurettin Topçu*. İstanbul: Birharf.

- Eker, E. (2017). Mustafa Kök ile Nurettin Topçu üzerine söyleşi. *İslâmi İlimler Dergisi*, 12 (1), 211-236.
- Elibol, S. (1976-1977). Sınıfsız topluma doğru. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 115, 19-26.
- Enginertan, T. (2006). Dostluğumuzun kırkdokuzuncu yılında Ezel Erverdi'ye dair hatıralar ve düşünceler. İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: Bir yayın dünyası - bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 56-66). İstanbul, Dergâh.
- Eraydın, İ. (1974a). Sermaye ve sosyalistler. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 102, 3-4.
- Eraydın, İ. (1974b). Ayın getirdikleri. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 98, 4-8.
- Eraydın, İ. (1974c). İslâm zirve konferansı. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 100, 4-7.
- Erdem, B. (1971). Suçlu kim. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 66, 6-9.
- Erverdi, E. (1968a). Anadoluculuğa dair. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 25, 16-18.
- Erverdi, E. (1971). 1071 ve milliyetçiliğimiz. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 68, 26-27.
- Evliyaoglu, G. (1971). Bilimsel milliyetçiliğe giriş. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 63, 10-14, 45.
- Evliyaoglu, G. (1972). (Türk İktisat Tarihi). *Hareket: Fikir ve San'atta*, 73, 30-40.
- Fazıloğlu, N. (1971). Tükenen gençlik. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 66, 4-5.
- Gökdağ, F. (2006). Baba(m). İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: Bir yayın dünyası - bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 253-270). İstanbul: Dergâh.
- Gümüş-İz, O. (1974). Bürokrasi çağdıdır. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 106, 2-9.
- Gündoğan, A. O. (2000). Nurettin Topçu. *Doğu Batı*, 11, 89-105.
- Hareket. (1966a). *Hareket*'in sakladığı sır. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 1, 3-5.
- Hareket. (1966b). Biz bu toprağın sızısıyız. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 10, 3.
- Hareket. (1966c). 1071'den bu yana. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 9, 3.
- Hareket. (1967a). Münevver anlayışımız. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 18, 3-4.
- Hareket. (1967b). Sağ'da olmak. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 14, 3-4.
- Hareket. (1967c). Milliyetçiler kurultayı. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 15, 3-4.
- Hareket. (1967d). Milliyetçi Toplumcu Anadolucular Derneği Ana Nizamnamesi. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 13, 27-29.
- Hareket. (1968a). Vuzuha doğru. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 26, 3-4.
- Hareket. (1968b). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 30, 3.
- Hareket. (1968c). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 32, 3.
- Hareket. (1968d). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 31, 3.
- Hareket. (1969a). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 44, 3.
- Hareket. (1969b). Kin ile din birleşmez. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 39, 4-6.
- Hareket. (1969c). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 48, 3.
- Hareket. (1970a). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 54, 3.
- Hareket. (1970b). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 53, 3.
- Hareket. (1970c). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 57, 3.
- Hareket. (1971a). 32. yıla girerken. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 61-62, 4.
- Hareket. (1971b). İnsan meselesi. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 69, 4, 34.
- Hareket. (1972). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 73, 2.
- Hareket. (1973a). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 85-86, 1-2.
- Hareket. (1973b). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 88, 1-2.

- Hareket. (1973c). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 87, 1-2.
- Hareket. (1973d). Dadaloğlu devrimciliği. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 89, 4-7.
- Hareket. (1973e). Kemâl Tahir'in ardından. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 89, 39-43.
- Hareket. (1973f). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 96, 1-2.
- Hareket. (1973g). Hangi milliyetçilik, *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 87, 4-8.
- Hareket. (1973h). [Giriş yazısı]", *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 95: 1-2.
- Hareket. (1974). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 99, 1-2.
- Hareket. (1975). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 111, 3.
- Hareket. (1979a). 'Kırk yıllık Hareket' [Mehmet Kaplan'la söyleşi]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 1, 64-67.
- Hareket. (1979b). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 1, 3-6.
- Hareket. (1979c). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 6, 2-4.
- Hareket. (1979d). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 2, 2-5.
- Hareket. (1979e). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 3, 2-4.
- Hareket. (1979f). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 4, 2-7.
- Hareket. (1979g). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 5, 2-4.
- Hareket. (1979h). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 7, 2-3.
- Hareket. (1979i). Ayın hareketi. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 9-10, 2-5.
- Hareket. (1979j). İslamcılık cereyanı: meselenin bugünü Cumhuriyet devri. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 6, 5-10.
- Hareket. (1980a). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 14, 2.
- Hareket. (1980b). [Giriş yazısı]. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 20-22, 2.
- Hâtemi, H. (1969). Ü[k]üsü farklı olanlarla iş birliği mümkünmüdür. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 45, 5-7.
- Hatemi, H. P. (1966a). 'Sosyalizm ve İslamiyet' tartışmaları. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 5, 12-13.
- Hatemi, H. P. (1967a). Sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları: XI. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 15, 6-15.
- Hatemi, H. P. (1967b). Sosyalizm ve İslamiyet tartışmaları: XII. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 16, 21-27.
- Işık, E. (1968). Devleti kuran irade. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 32, 8-10.
- Kaleli, H. (1973). Türkcülük: milliyetçilik? batıcılık? ve dergicilik. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 93, 28-33.
- Kaleli, H. (1974a). 'Turan yolu'. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 108, 6-12.
- Kaleli, H. (1974b). Yanlışlıklar koalisyonu. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 107, 2-4.
- Kaleli, H. (1975). Batıdan/doğudan/ortadoğudan. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 109-110, 3-7.
- Kaleli, H. (1976). Panislamizm-pantürkizm-panavrupaizm. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 113, 2-4, 80.
- Kaplan, M. (1966a). İman ve hareket. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 1, 6.
- Kaplan, M. (1966b). Milliyetçilik ilerlemeyi şart koşar. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 10, 4-5.
- Kaplan, M. (1966c). Devlet baba. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 12, 10-11.

- Kaplan, M. (1967). Komünizmi reddederken. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 19, 16-18.
- Kara, İ. (2009). Nurettin Topçu'nun hayatı. İ. Kara (Ed.). *Nurettin Topçu* içinde (ss. 12-20). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kara, İ. (2016). Ahlak davasına ve muallimliğe adanmış bir ömür: Nurettin Topçu. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 4, 6-23.
- Karabey, A. (1966). Milliyetçi hareketin iki yönü. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 10, 7.
- Karabulak, O. (2018). *Atsız ve Türkçülüğün yarım asrı: Süreli yayınlarda Türk milliyetçiliğinin seyri (1931-1975)* (2. b). İstanbul: Ötüken.
- Kayalı, K. (2016). Türk entelektüellerinin siyasetle imtihanında ayrıksı bir figür: Nurettin Topçu. C. Gündoğdu, M. Z. İşcan, ve M. Cengiz (Ed.). *Nurettin Topçu sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (ss. 347-352). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Keklik, N. (1966). Milliyetçilik ve milli düşünce. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 12, 12-13.
- Kemahlı, S. (1974). Kıbrıs ve tarihî kaderimiz. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 104-105, 2-5.
- Kırbaçoğlu, M. H. (2016) Topçu'ya şerh, tarihe not düşmek! Bir Nurettin Topçu tipoloji denemesi: fikir dünyamızın vagonuz lokomotifini!. C. Gündoğdu, M. Z. İşcan, ve M. Cengiz (Ed.). *Nurettin Topçu sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (ss. 203-214). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Konukman, E. (1966a). Anadoluculuk. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 1, 7-8.
- Konukman, E. (1966b). Millet anlayışımız ve milliyetçiliğimiz. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 5, 5-6.
- Konukman, E. (1969). Reformları yapmak bir zarurettir. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 46, 16.
- Konukman, E. (1976). Nurettin Topçu Hoca'mızın ardından. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 112, 64-71.
- Konukman, E. (1992). Nurettin Topçu Hoca'mızın ardından. E. Erverdi (Haz.). *Nurettin Topçu'ya armağan* içinde (ss. 162-167). İstanbul: Dergâh.
- Konukman, E. (2006). Bir idealist insan. İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: Bir yayın dünyası - bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 20-24). İstanbul: Dergâh.
- Kök, M. (2006). Hocalar ve talebeler idealler ve gerçekler. İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: Bir yayın dünyası - bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 111-152). İstanbul: Dergâh.
- Küçükömer, İ. (1969). *Düzenin yabancılaştırması: batılaştırma*. İstanbul: Ant.
- Milliyet. (1974b, 13 Mart). Güneş: 'İslam zirve konferansına tam üye olarak katıldık. *Milliyet*, s. 6.
- Milliyet. (1974a, 26 Ocak). Protokol imzandı, bakanlar belli oldu. *Milliyet*, s. 1.
- Mollaer, F. (2007). *Anadolu sosyalizmine bir katkı: Nurettin Topçu üzerine yazılar*. İstanbul: Dergâh.
- Mollaer, F. (2008). *Türkiye'de liberal muhafazakârlık ve Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergâh.
- Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış, 2: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a* (7. b). İstanbul: İletişim.
- Namıkoğlu, F. (1969a). Milliyetçilik ve son olaylar. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 39, 7.
- Namıkoğlu, F. (1969b). Halk ve aydınlar. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 42, 6.

- Namıkoğlu, F. (1969c). Milliyetçilik ve siyaset. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 44, 6.
- Namıkoğlu, F. (1971). Halk hareketlerinin yorumları. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 71, 9.
- Namıkoğlu, F. (1972). Aydınım dramı. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 75-76, 28.
- Namıkoğlu, F. (1974a). Toprak reformu ve sanayileşme. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 100, 13-14.
- Namıkoğlu, F. (1974b). Halk sektörü. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 103, 20-23.
- Namıkoğlu, F., Bulaç, A. (1974). Sınıf meselesi: I. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 102, 5-19.
- Niyazi, H. (1972). Dergilerde batılılaşma tartışmaları. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 77, 27-31.
- Öğün, S. S. (1992). *Türkiye'de cemaatçi milliyetçilik ve Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergâh.
- Özcan, U. (2003). İ.Ü. Sosyoloji Bölümü'nde yapılmış Kemal Tahir konulu tezler. E. Eğribel, U. Özcan (Haz.). *Kemal Tahir'in 30. ölüm yıldönümü anısına* içinde (ss. 258-266). İstanbul: Kızılelma.
- Öztürk, R. (2017). *Hareket Dergisi: 1939-1982*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, Y. N. (2010). Çevirmenin önsözü. M. Sıbâi. *İslam Sosyalizmi* içinde (ss. 7-16). İstanbul: Yeni Boyut.
- Perşembe, E. (2002). Nurettin Topçu'da 'Müslüman Anadolu sosyalimi' düşüncesi. *İslamiyât*, 5 (2), 93-99.
- Sıbâi, M. (1971). 'İslam Sosyalizmi'nin önsözünden. A. Niyazoğlu (Çev). *Hareket: Fikir ve San'atta*, 64, 11-12.
- Sipahioğlu, N. (1975). Sefaletin gümrüğü. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 109-110, 6-7.
- Şuer, F. (1969). Gerçek sorumlular. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 42, 6.
- Şuer, T. (1969). Olayların ardından. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 43, 19.
- Tabakoğlu, A. (2006). İyi ki olmuş. İ. Kara (Haz.). *Ezel Erverdi kitabı: bir yayın dünyası - Bir fikir mücadelesi* içinde (ss. 240-254). İstanbul: Dergâh.
- Topçu, N. (1966a). Fatih'in devleti. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 6, 6-7.
- Topçu, N. (1966b). Allahsız kazanç. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 4, 16-17.
- Topçu, N. (1966c). Kurtuluşun yolu: sosyalist cemiyet. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 11, 16-18.
- Topçu, N. (1967). İnsan ve hürriyet. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 13, 3-5.
- Topçu, N. (1968a). Ne için sosyalizm. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 26, 5-8.
- Topçu, N. (1968b). Anadolu kültürü ve sosyalizm. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 31, 4-5.
- Topçu, N. (1968c). Milliyetçilik muamması. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 33, 7-9.
- Topçu, N. (1968d). Üniversite olayları. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 30, 11-12.
- Topçu, N. (1968e). Türk milliyetçiliği ve komünizm. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 32, 3-7.
- Topçu, N. (1969a). 'Hareket'in otuz yılı. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 37, 4-6.
- Topçu, N. (1969b). Türk-İslâm hârikası. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 41, 4-7.
- Topçu, N. (1970a). Sosyalizme karşı koyan kuvvetler. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 59, 4-6.
- Topçu, N. (1970b). Vatan ihaneti. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 49, 4-5.
- Topçu, N. (1970c). Bizi yaşatan kuvvet. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 53, 4-6.
- Topçu, N. (1971). Kurtuluşun yolu. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 64, 7-10.

- Topçu, N. (2008). *Ahlâk nizamı*. E. Erverdi, İ. Kara (Haz.) (5. b). İstanbul: Dergâh.
- Türkmen, H. (1994). Hareket dergisi 1939-1982: milli İslam teorisi ya da milli dindarlık. *Haksöz: Kur'an'ın Aydınlığına Doğru*, 41-42, 48-61.
- Ünsal, A. (2002). *Umuttan yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünverdi, M. (1971). Asırlık ihmaller ve reformlar (!). *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 48, 4-6.
- Vahapoğlu, S. (2006). *Hareket Dergisi'nin Türk fikir hayatındaki etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Veyselgil, S. (1969). Düzenin yabancılaşması, Batılaşma. *Hareket: Fikir ve San'atta*, 46, 33-34.
- Yağmur, S. (1973). Dergilerimiz. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 88, 46-50.
- Yaşlı, F. (2015). Türkiye'de muhafazakâr anti-kapitalizm: Nurettin Topçu. *Alternatif Politika*, 7 (3), 645-664.
- Yenihaber, A. (1979). Tebliğ dergicilik ve Hareket'in 40. Yılı. *Hareket: Fikir ve Sanatta*, 1, 57-64.